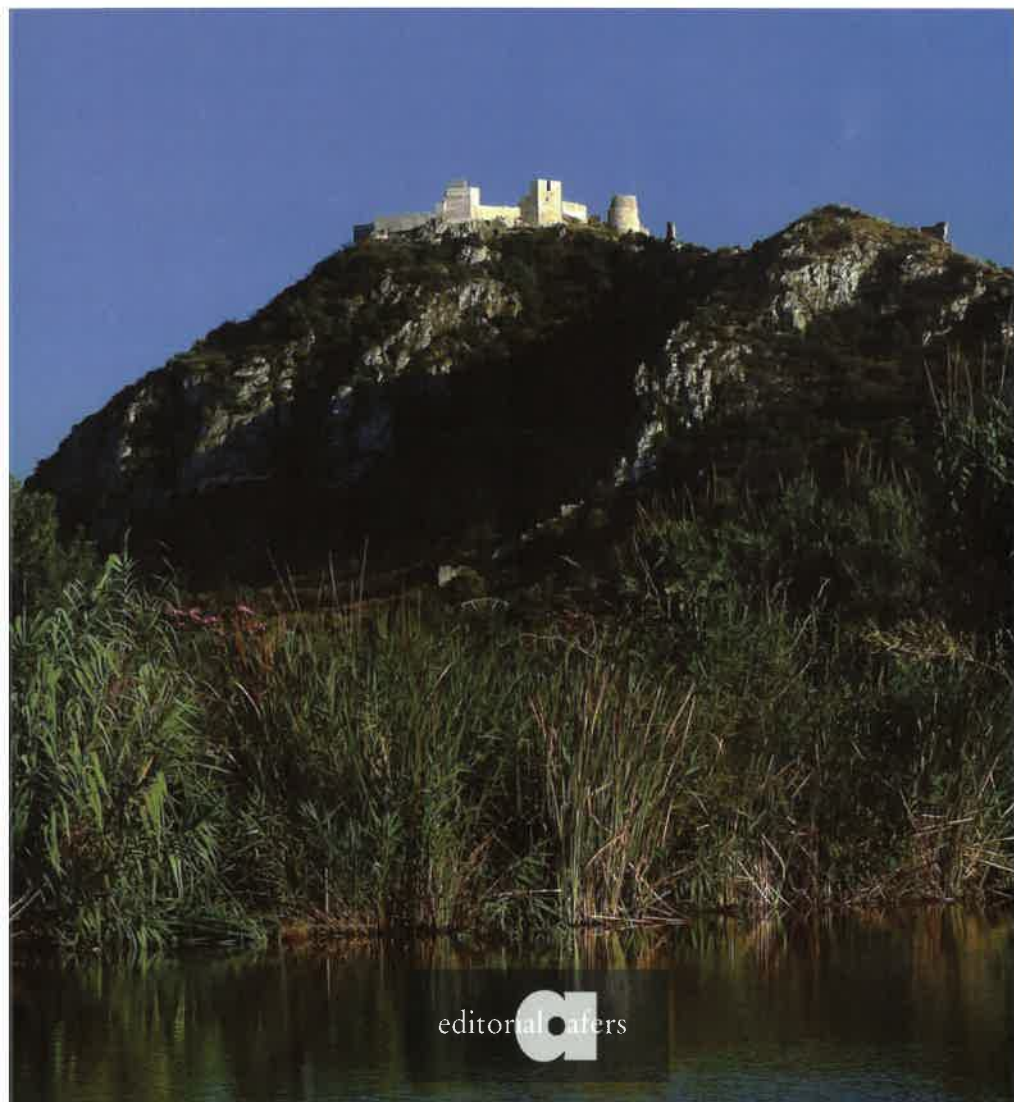

Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor

FERRAN GARCIA-OLIVER (ed.)

Ferran Garcia-Oliver
(ed.)

UNA COMUNITAT HUMANA
AL LLARG DE LA HISTÒRIA:
LA SAFOR

Estudis dedicats
a Vicent Olaso Cendra

editorial afers
Catarroja – Barcelona
2020

Director de la col·lecció
Manuel Ardit (†)
Vicent Olmos

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.
Dirigiu-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiten fotocopiar
o escanejar fragments d'aquesta obra*

primera edició: octubre 2020
© els autors, 2020
© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2020
apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià)
www.editorialafers.cat / editorialafers.blogspot.com.es
afers@editorialafers.cat / [@editorialafers](https://twitter.com/editorialafers)
disseny de la col·lecció: Rosa Muñoz i Izquierdo
disseny de la coberta: Aranda & Rosselló
fotografia de la coberta: © Ignasi Minyana
imprès: La Imprenta CG
Paterna (País Valencià)
ISBN: 978-84-16260-92-8
dipòsit legal: V-1953-2020

Taula

Ferran GARCIA-OLIVER: Vicent Olaso Cendra, historiador i arxiver	11
Josep TORRÓ: La «guerra de Beniopa» i l'inici de la insurrecció musulmana del regne de València (1276).	19
Mateu RODRIGO LIZONDO: Benvinguda († 1393), viuda de Guillem Martorell. Un nom oblidat de la família de l'autor del Tirant	85
Frederic APARISI: Origen i evolució d'una moreria medieval: el raval de Gandia (segles XIV-XV)	117
Carmel FERRAGUD: «Si co'l malalt»: la medicina en l'entorn dels ducs de Gandia.....	147
Juan Vicente GARCÍA MARSILLA: Modes i guarda-robes. L'aparença a la cort dels ducs reials de Gandia.....	187
Rafael NARBONA VIZCAÍNO: Gandia sota la jurisdicció de la ciutat de València (1470-1486). Possessió i lliurament d'un domini reial	233
Enrique CRUSELLES GÓMEZ: Contra conversos: la repressió inquisitorial a Gandia (1484-1486)	279
Ferran GARCIA-OLIVER: L'acció humana contra el medi natural. La Safor, segles XIV-XV	317
José Luis PASTOR ZAPATA: Negocios y fortuna de un caballero valenciano del siglo XV: Guillem Ramon Pujades.....	355

Santiago LA PARRA LÓPEZ: Alimentación y lucha por la supervivencia en Santa Clara de Gandia bajo el patronato de los Borja (siglos XVI-XVII).....	391
Vicent PONS ALÓS: De l'oralitat al document. Del testament oral al «breu de comiat».....	431
Josepa CORTÉS: Escriure i conservar textos i arxius en l'àmbit privat a la València medieval.....	455
Josep A. GISBERT: Hışn Bayrân. Castell de Bairén o de Sant Joan. Hışn, alcassaba?, madîna?, ribât?, castell feudal. La llum de les fonts documentals i de les empremtes arqueològiques	491
Carles MIRET ESTRUCH: La reforma renaixentista del palau comtal dels Centelles Riu-sech d'Oliva (la Safor, País Valencià): novetats des de l'arqueologia	525
Ximo COMPANY I CLIMENT i Miquel HERRERO-CORTELL: Del fresc a l'oli: les pràctiques pictòriques de Paolo de San Leocadio al Regne de València i al ducat de Gandia	555
Àlvar GARCIA GIMENO i Jesús Eduard ALONSO LÓPEZ: Comarcalitzar arxius en una governança digital: un assaig	595

Josep Torró

Universitat de València

La «guerra de Beniopa» i l'inici de la insurrecció musulmana al Regne de València (1276)

A començament de març de 1284 Pere Alari, veí d'Altea, mercader modest, es trobava a València planificant les rutes i les operacions comercials que anava a emprendre en obrir-se el mar a la navegació amb la imminent arribada del bon oratge¹. Per un motiu desconegut, tot i que indubtablement relacionat amb els preparatius del viatge, com ara la necessitat de reunir moneda o de saldar alguna obligació, va aprofitar l'estada per a vendre una captiva de la seua propietat. L'escriptura notarial indica que es tractava d'una jove musulmana blanca, anomenada : 'Āišūna. El comprador, Gerard Roqueta, veí de la ciutat, l'adquirí a canvi de 275 sous, una suma relativament elevada. El més interessant, però, és que, per tal de garantir la legalitat de la transacció i deixar clar que la «moratella» no era el fruit d'una de les freqüents captures furtives de musulmans de pau, protegits pel rei, es fa constar que provenia de Beniopa, que havia estat presa «de bona guerra» en el temps de la «guerra de Beniopa» i que la captura fou validada llavors amb el pa-

¹ Treball realitzat en el marc del projecte PGC2018-099275-B-100 («¿Crecimiento sin desarrollo? Distribución de la riqueza, movilidad social y acción política en la Europa mediterránea (siglos XIII-XV)», finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

gament de la quinta reial a Gandia, del qual s'havia expedit l'albarà preceptiu².

La condició de *Āišūna*, captiva i alhora nativa, no derivava, doncs, de cap expedició llunyana de corsaris o cavalcadors, sinó d'una acció militar recent a dins mateix del regne de València, realitzada en el marc més ampli de la repressió d'una incipient revolta. El *Llibre dels fets* de Jaume I conserva una referència força precisa i, òbviament, ben coneguda. Es tracta del setge de Beniopa, que Jaume I deixà en mans del seu fill natural, Pere Ferrandis d'Íxar, durant la primavera de 1276, quan *Āišūna* no era més que una xiqueta. És difícil establir les dates exactes de l'operació, però convé acotar-les el màxim possible, de manera que la seqüència d'esdeveniments es presente en l'ordre adequat i el més completa possible. La seua comprensió adequada exigeix també desembrollar, en la mesura del possible, la confusa trama d'accions documentades durant els mesos anteriors.

L'avalot dels colons

L'inici de les commocions que menarien al setge de Beniopa i, més en general, a la insurrecció de les aljames musul-

² Arxiu del Regne de València (ARV): Registres Notarials, 16919, f. 15r. Vet ací el text íntegre: «Petrus Alari, vicinus et habitator de Alteya, per me et meos vendo vobis, Geraldo Rocheta, Valencie vicino, et vestris unam moratellam albam de Beniopa \nomine/ Aixonom, que fuit captam in bona guerra tempore guerre de Beniopa, et \tunc/ quintatam in Gandia, prout continetur in quodam albarano Iacobi de Linars et suo sigillo sigillato. Qua quidem moratellam vendo vobis precio quatuordecim libre minus quinque solidi regalium Valencie. Renuncio, etc. Et promito ac teneor vobis quod dicta moratell[a] non est ablata, fura[ta] neque de pace vel treuga domini regis, neque [de] aliquo alio loco suspecto. Immo promito ipsam vobis et vestris salvare et defendere contra omnes personas et ab omni malo vicio custodire ad forum Valencie \super bonis meis/. Fidanciam salvitatis P(etrus) Sexach, Valencie vicinum, qui se et bona sua obligavit.» A continuació, Pere Alari pren en comanda, del mateix Gerard Roqueta, 60 s. que s'endurà en el viatge que es disposa a fer *causa mercandi*, tot comproment-se a esmerçar-los en mercaderies adients i restituir-li els diners a la tornada, a banda de lliurar-li tres quartes parts del lucre obtingut amb ells.

manes del regne podria situar-se, aproximadament, un any abans, i tindria relació amb un fet aparentment llunyà, com ho fou l'arribada de les primeres forces marínides a Tàrifa durant la primera quinzena de maig de 1275, vingudes a instàncies de l'emir nassarita Muḥammad II. Ben aviat, les notícies sobre els atacs a les poblacions cristianes properes a la frontera de Granada tingueren ressò al regne de València i degueren generar inquietud entre els colons. Així, ja a començament de juliol, Arnau Escrivà, batle de València i procurador del rei, viatjava al sud del regne —la part més exposada i vulnerable— per anunciar una sèrie de mesures destinades a la protecció de les comunitats musulmanes locals davant la previsible ira dels seus veïns, així com a perseguir la difusió de rumors de guerra («que negun hom fos osat de metre fama de guerra ni de dir que guerra sia en lo regne de València»), l'acaparament de provisions, l'absentisme dels pobladors i els desplaçaments sospitosos —fora de camí públic— tant de musulmans com de cristians³. Tot això, abans que el soldà marínida Abū Yūsuf Ya'qūb travessés l'estret a l'agost, infligís a Castella les derrotes d'Écija (7 de setembre) i Martos (20 d'octubre), on perdé la vida l'arquebisbe de Toledo, Sanç d'Aragó, fill de Jaume I, i dugués a terme considerables accions de devastació per la vall del Guadalquivir, fins que retornà al Magrib el gener de 1276⁴.

Ateses les circumstàncies, a mitjan novembre, Jaume I va tractar de moure una expedició de suport al rei de Castella, «in partibus Yspanie», sota el comandament de l'infant Pere, que finalment no tingué lloc⁵. No obstant això, ja durant la primera quinzena del mes, si no abans, s'havien constituït companyies de combatents per a saquejar les poblacions musulmanes del regne castellà de Múrcia. Al llibre de la cort de Cocentaina s'enregistren, amb data 16 de novembre, deposicions de testimonis relatives a un enfronta-

³ Sabem que estigué a la vila de Cocentaina, on les seues instruccions foren recollides al llibre de la cort: Torró (ed.) 2009, vol. I, pp. 293-294 (doc. 219).

⁴ Manzano 1992, pp. 28-30; Ballesteros 1984, pp. 745-765.

⁵ Soldevila 1950-1952, vol. III, pp. 403-405, 473 (doc. 56); Baydal 2009, pp. 728-729.

ment que havia tingut lloc, al camí de la Canal de Xixona, entre peons de la companyia de Miguel Pérez i la de Pericó de Montcada, motivat pels fruits d'un saqueig realitzat al terme d'Alacant⁶. Aquells dies començà a estendre's una intensa agitació per tot el regne. És ben coneguda la relació, relativament detallada, que en fa el *Llibre dels fets*. D'una banda, assenyala que a la capital esclatà un avalot protagonitzat per «tot lo poble aïnat», el qual es va concretar en la demolició de cases bones («albergs») d'alguns prohoms i altres «mals feits» no especificats. D'una altra, es refereix al ja esmentat Miguel Pérez o Miquel Peris, de qui diu que, amb una gran companyia de peons, pretenia saquejar poblacions musulmanes dins del regne de València. Jaume I —o qui escrigués aquests capítols finals de la crònica— distingeix els dos problemes («per aquestes dues raons...») que justifiquen el desplaçament del monarca cap a València, on ja hi era el 9 de desembre⁷.

El tractament de les dues sedicions també fou distint. Si a la ciutat de València es limità a una perquisició judicial i una onerosa condemna de 100.000 s. sobre aquells que havien enderrocat les cases, contra Miguel Pérez i la seua gent, per a perseguir-los i combatre'ls, el rei trameté una força militar comandada pel seu fill Pere Ferrandis d'Íxar, el mateix que mesos després es faria càrrec del setge de Beniopa. Una part de la companyia, probablement amb el mateix Miguel Pérez, fugí del regne; altres foren presos i jutjats. Aparentment, doncs, els dos episodis de desordre no tenien cap relació, però no es pot negar que devien compartir, si més no, el substrat comú de les tensions i contradiccions acumulades durant quatre dècades de procés colonitzador, així com l'agent catalitzador que fou la torbació provocada per les accions marínides al regne de Castella.

Però és possible plantejar altres connexions. I el llibre de la cort de Cocentaina ens torna a donar una clau valuosa, aquesta vegada en forma de còpia d'una lletra reial no

⁶ Torró (ed.) 2009, vol. I, pp. 225-226 (doc. 318).

⁷ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008b, cap. 554; Miret 1918, p. 526.

conservada als registres de cancelleria. El 30 de desembre Jaume I, de Carlet estant, escrigué al batle i els jurats de la vila amb el manament de prendre i retenir tots aquells que havien estat al barreig de Perputxent i al que s'anomena el «litigi de Fontcalent», on s'havien enfrontat al procurador del rei. També els ordenava la captura de les persones que afirmaven haver fet caure les cases de gent que havia acol·lit sarraïns del rei per a donar-los refugi⁸. Aquesta carta, ben probablement tramesa també als oficials d'altres viles valencianes, il·lumina les informacions conegudes fins ara i permet copsar aspectes ben importants de la situació. En primer lloc, aporta una explicació clara i raonable a la qüestió de l'enderrocament de cases de prohoms a València (i potser a altres llocs): haver estat recer de musulmans locals protegits pel rei. Així doncs, tot sembla indicar que aquestes actuacions sí que tenien relació directa amb els atacs a la població musulmana incitats arran de la intervenció marítima en la guerra entre Granada i Castella.

En segon lloc, esmenta un enfrontament originat en cert indret de l'horta d'Alacant: el «litigio de Fontecalida», és a dir Fontcalent, en el qual grups armats autònoms desplaçats a terra del rei de Castella anaren contra la gent del procurador del rei d'Aragó, probablement Pere Ferrandis, el fill del monarca⁹. Aquests successos encara cuejaven el febrer de 1276 a la cort de Cocentina, arran de la denúncia feta contra un tal Ramon de na Tous per un musulmà

⁸ La carta es copià dues vegades, en folis diferents del llibre. Torró (ed.) 2009, vol. I, pp. 234, 243 (docs. 339, 369): «Dicimus vobis et firmiter mandamus quatenus visis presentibus capiatis et retineatis Raymundum Sagardia et Guillelmum Grau et ab eis fidancias non recipiatis et omnia bona sua emparetis, et omnes alios qui interfuerunt roparie de Perpunchen et eciam litigio de Fontecalida qui venerint contra nostrum procuratorem Valencie, et quod capiatis omnes illos qui dicebant quod disiparent domos illorum qui recipiebant Sarracenos nostros in sua protectione, illoscumque in veritate inveneritis illud dixisse». No hi ha cap dubte del sentit del verb «dissipare»: «frangere, rumpere», segons Du Cange 1883-1887, vol. III, p. 143.

⁹ Cal tenir en compte que el procurador Arnau Escrivà, que havia estat tramès al sud del regne el juliol de 1275, havia mort ja el setembre. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA): Cancelleria, reg. 20, f. 288r.

anomenat El Sirrillí, el qual l'acusava d'haver intentat matar el seu fill a Fontcalent¹⁰. El més interessant és que els incidents de Fontcalent semblen estar relacionats amb la ja esmentada disputa que tingué lloc a principi de novembre, al camí de Xixona, entre la companyia de Miguel Pérez i la de Pericó de Montcada. Si realment fou així, és molt probable que Pericó de Montcada hagués actuat a les ordres de l'enviat reial Pere Ferrandis, o si més no en conjunció amb aquest, obeint el monarca en qualsevol cas. Hem de tenir en compte que Pericó de Montcada era un noble de l'entorn personal del rei i que gaudí de la dignitat de senescal, de manera que la seua presència als confins meridionals del regne podria entendre's com un servei prestat al monarca¹¹. De fet, sabem que, a banda de Pere Ferrandis, el monarca també havia tramès a Xixona per aquestes dates, a «tenir frontera», un parent de Pericó, el seu oncle Ramon de Montcada, acompanyat de la seua mainada (*familia*)¹²; i ens consta que encara a l'abril de 1276, quan ja havia començat la insurrecció, tots dos —Pere i Ramon— operaven de forma simultània i, segurament, coordinada¹³. El mateix Pericó de Montcada rebria una ordre reial, el 4 de març, perquè reunís fins a 50 cavallers i 200 peons i anar *in frontaria* contra els musulmans rebels del regne¹⁴.

¹⁰ Torró (ed.) 2009, vol. I, p. 243 (doc. 370): «perrahon de denunciació que feu El Sirrillí, moro, que R(amon) volch matar son fil a la Font Calent».

¹¹ Vegeu Miret 1918, pp. 443, 447, 489, 516 i 533. La referència com a senescal és del 1270; en 1274 és el seu oncle Ramon de Montcada qui ostenta el càrrec (ibídem, p. 504).

¹² En algun moment, entre el 26 de novembre i el 4 de febrer, va rebre la retribució d'aquest servei (6.208 s.) de mans del canceller Jaume Sarroca. ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 318v: «quos dedistis et solvistis pro nobis ad quitacionem R(aimundi) de Montecathano et familie quam missimus cum eodem versus Sexonam pro tenenda frontaria ibídem».

¹³ Ibídem, reg. 33, f. 123r-124r (8-IV-1276): «Remembrança de la quitació que donà el senyor rey a'n R(amon) de Montcada, e a'n P(ero) Ferrandeg, e a'n Falconet e als peons per XV dies».

¹⁴ Ibídem, reg. 23, f. 35v. Vegeu la nota 32. Hem de tenir present que en aquests contextos documentals el terme «frontera» no té el significat de ratlla, ni el d'espai obert a incursions o expansió, sinó que es refereix, més tècnicament, a mantenir forces militars en zones de conflicte o fronts de combat.

En tercer lloc, la lletra reial del 30 de desembre fa menció al saqueig («roparie») de Perputxent, una aljama rural, situada al nord de Cocentaina. D'acord amb la data del document i el context en què situa el fet, això hauria passat el novembre o desembre de 1275. La notícia és important perquè sembla tractar-se d'un dels primers assalts a moreries i aljames del regne de València que el *Llibre dels fets* atribueix a Miguel Pérez i els seus homes, encara que més tard s'obriren enquestes per a perseguir la gent de les viles que hi participà. Com ja va observar R. I. Burns, aquestes agressions han deixat un potent rastre documental que, no obstant això, té el problema de provenir d'indagacions judicials força posteriors als fets i, per tant, difícils de datar amb seguretat¹⁵. És evident, en qualsevol cas, que els atacs inicials a les comunitats musulmanes del regne precediren els primers actes d'insurrecció.

També està ben clar que la formació de la companyia de Miguel Pérez no constitueix un cas aïllat i que ha de situar-se en el context descrit a la crònica de Desclot. Segons aquest autor, quan els almogàvers de Catalunya, Aragó i València tingueren notícia de la guerra entre Castella i els nassarites (i els marínides), acudiren a terres valencianes amb la intenció de dirigir-se a les fronteres de Múrcia i Granada. N'eren molts més dels que podia replegar una sola companyia: uns vuit mil combatents, diu. Aquestes forces es concentraren a Xixona i saquejaren l'horta d'Alacant, on capturaren molts dels musulmans que treballaven les terres dels colons cristians de la vila, i els vengueren¹⁶. És cert que el cronista no esmenta expressament Miguel Pérez (ni cap altre adalil o comandant), però el llibre de la cort de Cocentaina no sols confirma el relat de Desclot, sinó que també mostra que la gent de Miguel Pérez va participar en l'acció d'Alacant, i que no actuava en solitari. A banda d'això, el mateix llibre de la cort deixa veure que les seues accions al regne de Múrcia no es limitaren a l'horta d'Alacant, sinó que arribaren, almenys, a Elx. Tot i pertànyer a la sobirania

¹⁵ Burns 1962, pp. 383-384.

¹⁶ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008b, cap. 67.

del rei de Castella, Pere Ferrandis d'Íxar s'ocupà igualment, en tant que enviat de Jaume I, de l'atac realitzat en aquest lloc. Així, a prec de cavallers i prohoms de Cocentaina, el 5 de desembre el veiem perdonar a un tal Llop d'Esparça la seua participació en l'assalt a la moreria d'Elx¹⁷. No és estranya, doncs, la presència de Pericó de Montcada a Alacant, actuant en nom del rei d'Aragó.

Tenim força indicis, pel que hem vist, d'una coincidència entre els desplaçaments de les bandes que Descloit anomena almogàvers i els saquejos de les moreries valencianes. Encara que foren investigats mesos o anys més tard, aquests barreigs semblen haver començat immediatament després de les accions de les companyies armades al regne de Múrcia, quan la de Miguel Pérez —de ben segur amb altres bandes— retornà cap al nord via Xixona, tal com assenyala el mateix Descloit¹⁸. Els fets que en seguiren atemptaven greument contra l'autoritat reial, tal com posa de manifest el seguit de disposicions ordenades per Jaume I poc després d'arribar a València, en la data clau del 13 de desembre.

Aquell mateix dia el monarca remeté lletres als homes de vint-i-sis viles reials per a comunicar-los que alguns «malefactores» cristians del regne s'havien aplegat en rebel·lió per fer tot el mal que poguessen. En conseqüència, els ordenava que no tinguessen tractes de cap mena amb els mal factors, que fessen perquisició per saber quins veïns se'ls havien unit, i que el 8 de gener es presentassen amb armes i provisions a Xàtiva per incorporar-se a la host reial que

¹⁷ Torró (ed.) 2009, vol. I, p. 227 (doc. 324): «Nós, P(ero) Ferràndez, fillo del noble rey d'Aragon, perdonam a vós, Lop d'Esparça, aquela malafeyta que vós ficiestes en el trancamiento de los moros de Elx...». El llibre també recull les confessions de quatre presoners de la cort de Cocentaina, castellans sens dubte, els quals foren lliurats l'1 de gener al comanador santiagoista de Montalbán, després de reconèixer que havien anat a Oriola a formar companyia («vino a Horiola por talegas...»), però vengueren l'ordi que se'ls donà com a provisió i fugiren amb els diners: *ibídem*, vol. I, p. 234 (doc. 340).

¹⁸ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008b, cap. 67: «E puis corregren per lo regne de València, lla on los sarraïns estaven, preeren-ne molts e els veneren...».

aniria a combatre'ls¹⁹. El lloc de concentració de les forces militars suggereix que els atacs dels malfactors tenien lloc a la part meridional del regne. És evident, d'altra banda, que pobladors cristians de les viles s'afegiren a les companyies itinerants que assaltaven les aljames, o potser la difusió de les noves els incità, en altres casos, a barrejar-les ells pel seu compte. No és possible, com ja he dit, establir una cronologia precisa dels saquejos a les poblacions musulmanes del regne abans de la insurrecció. Degueren començar en la segona quinzena de novembre i es prolongarien, sense solució de continuïtat, fins a l'inici i la propagació de l'alçament musulmà, durant la primera meitat del 1276. Tenim coneixement dels assalts a les moreries de València, Alzira, Sogorb, Lliria, Onda, Orpesa, Castelló, Cocentaina, Fortaleny i Morvedre, quasi totes al nord del Xúquer, on és probable que no hi participaren les companyies itinerants²⁰. Caldria demanar-se, doncs, per què no s'enregistren, Cocentaina a banda, accions judicials dirigides a esclarir els assalts a les aljames del sud. Per a respondre cal tenir en compte, com veurem, que no poques accions d'aquestes companyies degueren ser perdonades per a posar-les a la disposició del rei contra els alçats, i que a partir del començament de la insurrecció, la condició «de guerra» o no de moltes aljames rurals esdevindria ambigua i volàtil, de manera que resultaria força enutjós determinar la legalitat dels assalts. És lògic, doncs, que la persecució posterior es limités, sobretot, als barreigs de moreries urbanes situades al nord del Xúquer, on no degueren participar les companyies²¹.

En la lletra reial dirigida, també el 13 de desembre, a seixanta-vuit cavallers heretats al regne per convocar-los a l'esmentada host de Xàtiva hi ha un matís ben rellevant:

¹⁹ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 42v, 44r: «cum quidam malefactores Christiani de terre nostra, scilicet de regno nostro Valencie insurexerint et adunaverantse et faciunt omnem malum quod possint in terra nostra...»

²⁰ Burns 1962, pp. 384-389.

²¹ Resulta discutible, doncs, la idea de Burns 1962, p. 398, que els assalts cristians, en general, «es van produir a les zones menys amenaçades per l'atac dels sarraïns». Una afirmació que tracta de recolzar la tesi de la dissociació entre els avalots dels colons cristians i l'alçament musulmà.

els comunica que s'han esvalotat molts cristians «i sarraïns»²². Sorpren aquesta precisió perquè no en diu res als dos models de la carta enviada a les viles el mateix dia. Podria explicar-se perfectament per la voluntat reial de no tensar els ànims dels colons contra els seus veïns musulmans. Però també és veritat que no hi ha cap altra referència més a una suposada rebel·lió de musulmans abans de febrer del 1276. És possible que la inclusió s'explique pel ressò d'algun gest de defensa per part de les aljames atacades i, també, com a justificació addicional de la convocatòria, que en el cas de la comunicació a les viles, com ja hem dit, hauria estat imprudent²³. De tota manera, sembla innegable que la possibilitat d'un alçament musulmà comença a adquirir, ara, dimensions de certesa. Dos dies després, Jaume I enviava instruccions als alcaïds de més de vint-i-cinc castells, quasi tots al sud del Xúquer, perquè incrementassen les guarnicions²⁴. DescLOT assenyala que representants de les aljames havien anat a queixar-se dels atacs i captures practicats pels grups d'almogàvers, i que en resposta el monarca els hauria recomanat que pujaren «al peu dels murs dels castells», cada un en el del seu terme, perquè les guarnicions els pogueren defensar²⁵. Tanmateix, ni el *Llibre dels fets* en diu res, ni es conserva cap instrucció dirigida a les aljames en aquest sentit. És més creïble, doncs, que l'increment de les forces destinades a la custòdia de fortificacions tingués la intenció d'evitar la seua captura pels musulmans, més que no defensar-los.

²² ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 43v: «scitis qualiter plures christiani et sarraceni regni nostri Valencie inuserexerunt et malum facerunt terre nostre».

²³ Guichard 1990-1991, vol. II, p. 445-446, expressa la possibilitat que algunes aljames haguessen reaccionat als atacs de què eren objecte.

²⁴ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 41r. Constatem aquest augment, per exemple, al castell de Bèrnia, que passa de vuit a disset homes (ibídem, f. 59r). Castells d'unes dimensions mediocres foren dotats de guarnicions destacables: trenta homes al de Tàrbena el febrer de 1276 (ibídem, f. 60r), divuit homes al de Guadalest el març (ibídem, reg. 20, f. 332r).

²⁵ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008b, cap. 67.

L'alçament dels musulmans

Segons el relat de Desclot, quan els musulmans, aconsellats o moguts per Jaume I, muntaren a la vora dels castells en cerca de protecció, descobriren que els alcaids no tenien la quantitat d'homes que corresponia a les dotacions de diners assignades, cosa que els animà a prendre les fortificacions; fins a quaranta, diu, i després haurien tramès un missatge a l'emir de Granada perquè enviés ajut militar. La subsegüent promesa d'auxili hauria propiciat la generalització de l'alçament: «tots los sarraïns paliers del regne de València se llevaren tots contra el rei». En aquesta narració hi ha elements de veritat, però també inexactituds. Per començar, les acusacions de frau als alcaids no són infundades, però el ben cert és que, a falta d'un recompte acurat, no sembla que foren molts els castells expugnats pels rebels a les guarnicions cristianes²⁶. Més aviat, l'alçament prengué forma mitjançant l'ocupació de castells abandonats, «penyes» o altres posicions alternatives que els mateixos insurrectes fortificarien. El total de quaranta «castells» que assenyala Desclot sols és creïble com a suma de totes aquestes posicions fortes. En alguns llocs, fins i tot, resistiren en alqueries situades al pla —potser comptant amb alguna torre—, les quals degueren dotar de defenses precàries, com seria el cas d'Unxola (Pego) i la mateixa Beniopa.

Significativament, el mateix acte inaugural de la revolta consistí en la reconstrucció de Serra de Finestrat, un castell abandonat que Jaume I havia fet enderrocar algun temps abans. L'artífex de l'operació fou un personatge que el *Llibre dels Fets* anomena «l'alcaid Abrafim», a qui hem d'identificar com Abū Ishāq Ibrāhīm al-Ašqarī, membre de la nisaga dels banū Abī Ishāq, la mateixa del *qā'id* Abū Yaḥyā de Castell que apareix al tractat de rendició d'al-Azraq (1245) i el seu germà Muḥammad, que havia tingut el castell de

²⁶ L'apreciació de Desclot sembla coherent amb aquesta circular del rei Pere dirigida als alcaids dels castells al sud del Xúquer: ACA: Cancelleria, reg. 38, f. 34v: «Fem-vos saber que trametem (...) per demanar veritat quans òmens ans stat tro ací en guarda dels castells ni quanta soldada prenién...» (8-IX-1276).

Tàrbena, a banda d'alqueries a la vall de Xaló i Calp, fins a març de 1268, quan es veié obligat a abandonar el regne amb alguns parents, tot i que altres hi romangueren²⁷. Entre els darrers, hi ha l'esmentat Ibrāhīm, el qual mantingué el títol de *qā'id*, malgrat no tenir cap castell. Així, el 30 de desembre del mateix any el trobem a la cort de Cocentaina tractant de recolzar, en qualitat de fiador, un musulmà del raval en la compra de les rendes de l'almodí; i a l'octubre de 1269 apareix com a comprador d'ovelles a un veí cristià d'aquesta vila. Continuava, doncs, exercint les activitats i negocis ramaders que havien estat característics dels *quwwād* andalusins de la contrada, i actuant, també, com un notable local²⁸. Sens dubte, des d'aquesta posició preservà certa influència i prestigi personal entre moltes aljames del sud del regne mentre, alhora, mantenia contactes regulars amb els parents exiliats a Granada (o el Magrib), com el mateix Muḥammad, que reapareix a la zona rebel mesos després de l'inici de la revolta, i potser amb al-Azraq.

L'alçament del *qā'id* Ibrāhīm tingué lloc a final de gener de 1276. Quan la notícia li aplegà, Jaume I encara estava a València. Sembla evident que la host que havia convocat a Xàtiva el 8 de gener per a perseguir les companyies autònomes no arribà a activar-se; molt probablement, com era habitual, s'ajornà i, amb l'esclat de la insurrecció musulmana, s'hagué de reconsiderar el propòsit i l'abast de l'empresa militar. El monarca abandonà València a l'inici de febrer amb la intenció formal de recobrar la petita i remota fortificació de Serra de Finestrat, però just abans de partir convocà els nobles i les jerarquies eclesiàstiques de Catalu-

²⁷ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 555: «l'alcaid Abrahīm s'era alçat, e que havia bastit un castell que nós havíem enderrocat ja peça havia». Sobre l'enderrocament d'aquest castell, presumiblement realitzat en 1270, vegeu Torró 2019a, pp. 211-212. Sobre el tractat de rendició d'al-Azraq, Burns i Chevedden 1999. Sobre la recuperació del castell de Tàrbena per Jaume I i l'exili del *qā'id* Muḥammad, Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 351-354, 386-389, 400-404 (docs. 790, 792, 795, 827, 838); Burns 1990, vol. II, pp. 64-66; Torró 2006, p. 211.

²⁸ Torró (ed.) 2009, vol. I, pp. 25 (doc. 7: «alcayd Abrahīm»), 99 (doc. 258: *alcaydo Abrahym*). Sobre els negocis ramaders dels *quwwād*, Torró 2006, pp. 212-213.

nya i Aragó per a celebrar Corts el 8 de març a la capital. L'objectiu declarat de l'assemblea era deliberar sobre un *negotium secretissimum* que afectava el servei de Déu, l'honor del rei i els seus barons i l'exaltació de la cristiandat. Grans paraules. Però sembla clar, com suggereix V. Baydal, que el negoci en qüestió no era un altre que el d'organitzar la resposta militar a les forces granadines o marínides que s'esperava que acudiren en suport dels musulmans alçats al regne. En arribar a Alzira, cap al 9 de febrer, Jaume I s'assabentà que els musulmans de Tous «s'eren alçats al castell» i tractà de negociar-ne la rendició, cosa que no aconseguí perquè, segons explica el *Llibre dels fets*, «fama era que companya de genets los venia en ajuda»²⁹. Si en començar febrer el rei disposava d'informacions fiables que es posaria en camí una nodrida tropa de cavalleria des de Granada, resulta evident que el *qā'id* Ibrāhīm s'havia alçat comptant ja amb la promesa d'aquest ajut —sense el qual la insurrecció no tenia possibilitats d'èxit— i que no l'havia demanat a posteriori. De fet, la tramesa al territori valencià de genets que, majoritàriament si no en la seua totalitat, devien ser magrebins de l'exèrcit marínida, tot i estar al servei de l'emir de Granada (com es mostra a la treva d'agost de 1276), no seria concebible sense l'aprovació personal del soldà Abū Yūsuf Ya'qūb, la qual degué resoldre abans de travessar l'estret de tornada el 19 de gener³⁰.

Jaume I no arribà a Finestrat. D'Alzira es traslladà a Xàtiva, i d'allí a Gandia, on ja hi era abans del 20 de febrer. Com que la host reial de Xàtiva prevista per a l'inici de gener no

²⁹ Baydal 2009, pp. 731-732; Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 555.

³⁰ Si se'nls anomena «genets» —un mot nou que apareix ara— és perquè, almenys en una gran part, eren cavalleria lleugera Zanāta, la gran confederació tribal berber a la qual pertanyien els marínides i un component bàsic de l'exèrcit d'aquesta dinastia. Del seu nom deriva, justament, el terme «genet», com també «geneta» (o «gineta»), el seu sistema de cavalcar característic, estretament relacionat amb un equipament específic (sella geneta, adarga, atzagaia) i unes formes de combatre dotades d'eficàcia que es revaloritzarien a partir d'ara. Vegeu Fancy 2016; Soler del Campo 1993, pp. 162-171; Gazulla 1927, pp. 174-196. Sobre la tornada d'Abū Yūsuf, vegeu la nota 4.

s'havia activat, les agressions a moreries i aljames per part de les companyies autònomes i els homes de les viles no s'haurien aturat encara a la zona. Això explicaria la importància de mantenir en secret les notícies sobre la vinguda del contingent de cavalleria des de Granada. Tanmateix, en les noves circumstàncies, el monarca tampoc no podia permetre's el desgast que representaria atacar unes forces que anava a necessitar —com veurem— per a fer front als alçats i a la temuda expedició dels genets. Aquestes consideracions donen sentit a l'insòlit acte de la institució de constitucions de Pau i Treva efectuat pel rei, de Gandia estant, el 26 de febrer. Els preceptes tenien com a objecte genèric la persecució dels malfactors i la recuperació dels botins, tot posant un èmfasi especial en la prohibició que ningú gosés comprar, rebre en penyora o ocultar persones i béns dels sarraïns. Les constitucions, que teòricament havien de ser jurades per tots els cristians i musulmans del regne majors de catorze anys, reforçaven la consideració legal d'aquests delictes —perseguits ja d'abans per la corona— com a crim de traïció i, alhora, implicaven el conjunt de la població en la «defensa de la pau» mitjançant el mecanisme de l'*appellitum*³¹. Però també assenyalaven un nou inici i, en conseqüència, cert «oblit» de les accions efectuades amb anterioritat, tal com posarien de manifest els perdons atorgats poc després a la gent de les companyies. Així, amb el recurs a aquesta vella institució reguladora de la violència feudal, ara al servei del príncep, Jaume I apaivagava l'agitació dels colons cristians i creava un escenari més favorable per afrontar la guerra imminent amb els musulmans de dins i fora del regne.

De fet, a partir d'aquest moment la qüestió dels «malfactors cristians» s'esvaeix de l'agenda reial, que immediatament se centra a aturar la propagació de la revolta i preparar la resposta militar als genets. El 4 de març Jaume I tramet des d'Alzira un conjunt de manaments en aquest sentit que poden considerar-se com l'inici formal de la guerra del rei

³¹ Cortés (ed.) 2001, pp. 227-230 (doc. 97). Vegeu les observacions de Baydal 2009, pp. 732-733.

d'Aragó contra l'alçament dels musulmans: l'establiment de la «frontaria contra sarracenos». Es tracta, en primer lloc, d'impedir que aquests pugen als castells i acumulen provisions fora de les seues residències; es pretén, d'altra banda, que els pobladors cristians es recullen dins els murs de les respectives viles; i a continuació s'ordena a Pericó de Montcada custodiar la frontera amb cavallers i peons mentre se celebren les Corts a València³². Sembla evident, doncs, que les anunciades Corts sí que tingueren lloc, potser fins i tot començant en la data prevista del 8 de març, i que les crides a la defensa del regne emeses a mitjan mes ho foren en el seu marc. Aquest és també el parer de V. Baydal, tot fent notar que en aquests moments la monarquia disposava de recursos monetaris importants, provinents de les dues exaccions recaptades en 1275: la redempció d'exèrcit de la primavera i la del mes de desembre, destinada a finançar l'expedició de l'infant Pere a Castella, que finalment no tingué lloc³³.

Jaume I estava en condicions de finançar la guerra. Entre el 13 i el 23 de març convocava l'infant amb tota la força que pogués reunir (i promesa de bona retribució), així com els rics-homes d'Aragó, els barons, cavallers i bisbes d'Aragó i Catalunya, els cavallers heretats al regne de València i els que havien de subministrar els nobles aragonesos pels honors que hi tenien. El lloc d'aplec, inicialment previst a València, s'establí indistintament a la capital o a Xàtiva, on estigués el monarca, i la data s'ajornà fins al 13 d'abril. Paral·lelament procedí a reclutar les companyies autònomes que s'havien dedicat a barrejar les poblacions musulmanes durant els mesos precedents, els homes que Descloit identifica com a almogàvers. Així, a final de març, una vegada celebrades les Corts, supervisada la comptabilitat dels ingressos fiscals, emeses les convocatòries d'host i contractats els

³² ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 35v: «quod sit in frontaria contra sarracenos et vadat per frontaria cum ipsis militibus et pedonibus ad custodiendum terram donec presens curia fuerit celebrata in Valencia...» Aquesta «frontera» pot entendre's tant en sentit intern, enfront dels alçats, com extern, davant l'amenaça dels genets.

³³ Baydal 2009, pp. 734-736.

serveis de les companyies de peons, Jaume I es desplaçava a Xàtiva per a dirigir les operacions militars³⁴.

El primer objectiu havia de ser sotmetre o, almenys, contenir les aljames alçades. No resulta fàcil, però, establir la cartografia canviant de la insurrecció. A data 13 de març, quan el rei convoca els barons i cavallers de Catalunya, els comunica que ja hi ha tres castells alçats: òbviament Serra de Finestrat i Tous, més un tercer que desconeixem³⁵. Això vol dir que, tot i el senyal d'inici de la revolta llençat pel *qā'id* Ibrāhīm a final de gener, les aljames havien respost amb prudència i esperaven tenir una plena seguretat de l'arribada dels genets. Tot i això, la pujada cap als castells, que Desclot assenyala com un dels factors de propagació de la revolta, començà a ser percebuda com una amenaça. El 4 de març es remetien instruccions a divuit batles i alcaids per a reforçar la guarda dels castells amb homes, armes i vitualles per a dos mesos, i el mateix dia el batle al sud del Xúquer rebia l'ordre de fer descendir els musulmans que hagueren buscat protecció a l'ombra de les fortificacions, obligant-los a romandre «a llocs plans, a les seues cases on acostumaven estar». L'oferta feta als sarraïns d'Orxeta i Polop, el 8 d'abril, perquè «tornaren» podria entendre's més aviat en aquest sentit, com un assegurament, i no com una rendició d'alçats³⁶.

En la convocatòria del 22 de març als cavallers heretats al regne es diu que ja són nombrosos («plurima») els castells alçats, però en la del dia següent, dirigida als bisbes, la quantificació és més continguda: «alguns ('aliquibus') castells i fortificacions»³⁷. El matís de referir-se, també, a (altres) fortificacions tampoc no és sobrer. Una circular re-

³⁴ Miret 1918, pp. 530-531.

³⁵ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 45r; pub. Soldevila 1950-1952, vol. III, pp. 474-475 (doc. 60).

³⁶ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 35rv: «si aliqui sarraceni ascenderent ad aliquam fortitudinem vel castrum quod mandat eis... quod descendeant ad loca plana ad domos suas ubi sater consueverunt et sint ibi salvi et securi», ibídem, reg. 23, f. 68v: «quod sarraceni de Orchita possint redire ibi cum carta sarracénica».

³⁷ Ibídem, reg. 23, f. 48r («alzaverunt se iam plurima castra»), 49r («alzaverunt se iam in aliquibus castris et fortitudinis»), pub. Soldevila 1950-1952, vol. III, p. 75 (doc. 6).

ial de l'1 d'abril, redactada a Xàtiva en català, especificava quines poblacions musulmanes podien ser atacades i quines no. Amb l'excepció de Tous —l'únic lloc rebel assenyalat al nord del Xúquer—, la geografia de la insurrecció se circumscriu a certes valls de l'interior muntanyenc de la Marina: Tàrbena, Gallinera, Alcalà, Pego, Guadalest, Confrides i Serra (de Finestrat), a banda d'altres «castels e logars que's són alzats» però no indicats a l'escrit, que sí que té cura de detallar una llista de més de vint-i-sis aljames i moreries a les quals no es devia fer mal. Podem pensar que no havien arribat a alçar-se, però el document suggereix que, si més no una part d'elles, havien obtingut un perdó o assegurament reial (com el d'Orxeta i Polop): «ni de alguns altres castels o logar en los quals perdon del seynnor rey o hom per ell estie per guiatge»³⁸.

La distinció insistent entre castells i llocs suggereix que, malgrat haver-hi almenys unes vuit aljames en obert estat de rebel·lió, no totes elles controlaven els castells. Aquesta realitat es pot comprovar a la treva acordada, a final d'agost, entre el rei Pere i els comandants dels genets, per als castells i «penyes» que sostenien la insurrecció («los castellos que son alçados e las pennas»). El document no sols deixa clar que, a banda d'alguns castells funcionals —seu i referència del domini senyorial—, els rebels fan servir altres posicions fortificades. També aporta una llista de llocs exclosos de la treva, que semblen obeir el *qā'id* Ibrāhīm i no els caps dels genets, entre els quals advertim aquesta diversitat. Així, a la llista podem comprovar que els rebels de Pego estaven a l'alqueria d'Unxola, al fons de la vall, i no al castell, i que els de Confrides tenien una posició elevada (Serra de Confrides), que tampoc no era el castell pròpiament dit³⁹. Pre-

³⁸ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 68v. Les aljames de les quals expressament es diu que no poden ser atacades són Montesa, Vallada, ravals de Xàtiva i Alzira, moros dels termes de Cullera i Corbera, Xella, Bicorp, Bolbait, Cortes, Dosaigües, Millars, Moixent, les valls d'Albaida, Alcoi i Alfàndec, Beniopa, moros de Cocentina, Penàguila, Planes, Travadell, Tibi, Ibi, Castalla, Xixona i Biar.

³⁹ Ibídem, reg. 38, f. 27r; pub. Soldevila 1962, p. 65 (doc. 12). També hi ha castells funcionals ben fortificats, com Alfàndec i Relleu.

sumiblement, tots dos castells continuaven en mans de les guarnicions cristianes, que romandrien més o menys aïllades durant la guerra. Una cosa semblant degué ocórrer als castells d'Alcalà i Gallinera: tot i haver-se alçat les aljames d'aquestes valls, resulta força evident que no arribaren a ocupar-ne cap dels dos, ja que es veieren obligats a custodiar els captius cristians —un dels recursos de negociació més valuosos— a una senzilla fortificació improvisada a la Penya Foradada, situada entre les dues valls, de la qual dona notícia el llibre de la cort de Cocentaina⁴⁰.

Pel que hem vist, l'abast de la revolta a començament del mes d'abril pot considerar-se circumscrit, amb alguna excepció com la de Tous, a una estreta franja muntanyenca que anava des de Gallinera, al nord, fins a Finestrat, al sud. Fou contra aquest territori concret, la «frontaria sarracenorum» de Tàrbena i Gallinera, que fou enviat, cap al 23 de març, un contingent de 1.190 peons o almogàvers enquadrats en divuit companyies de dimensions molt variables —entre 14 i 200 homes—, cada una al voltant d'un cap o almugatèn i totes sota la direcció de Falconet. El 8 d'abril ja s'hi comptaven 2.000 peons a les seues ordres⁴¹. Com hem dit abans, aquestes companyies devien ser, en gran manera, les mateixes bandes d'almogàvers que havien sacsejat el sud del regne durant els mesos precedents. El 16 de març s'havia concedit el perdó reial a Gil Martínez de Oblites pels «barrejos i altres danys que havia fet als sarraïns d'altri», tot a canvi d'enfrontar-se als musulmans insurgents amb els peons que pogués reunir, als quals s'estenia també l'absolució del monarca⁴². Certament, Gil Martínez no apareix

⁴⁰ Torró (ed.) 2009, vol. I, pp. 283 (doc. 48), 284 (doc. 51), 286 (doc. 59).

⁴¹ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 49v. El 30 de març es diu que aquests peons havien pres provisions («ració») per a deu dies, dels quals havien complit set, i que el rei els en donà per a deu dies més, de manera que devien servir fins al 12 d'abril. *Ibidem*, reg. 33, f. 123r: compte de 2.000 peons per a 15 dies (8 d'abril). La «ració» diària tenia un preu força modest: 6 diners.

⁴² *Ibidem*, reg. 20, f. 331v: «...ratione barigii et aliorum dampnorum que fecistis de sarracenis de personis aliis quibuscumque... cum illis pedonibus quos habere poteritis veniatis ad faciendum servicium nobis contra sarracenos regni Valencie qui insurgunt contra nos et terram nostram...»

al capdavant de cap dels grups posats sota el comandament de Falconet, però això es deu segurament al fet que la seua companyia era molt gran i tenia la seua pròpia entitat. Cinc dies després, una remembrança anotada en un dels registres reials recorda els compromisos de servei adquirits pel mateix Gil Martínez i altres dos caps. Aquests, qualificats d'almugatens, sí que s'unirien, de seguida, a la tropa de Falconet: Pere de Benasc, que prometé al rei aportar cent peons (a la llista en figura amb 130), i Bonfill, que se'n comprometé amb 200 (però que sols n'aporta un centenar a la llista). Tanmateix, la força que devia assegurar Gil Martínez ascendia a 500 peons, que li donaven capacitat suficient per actuar com una unitat militar a banda. De fet, l'administració reial li expedia reconeixements de deute específics que, fins i tot, incloïen remuneracions per serveis especials⁴³.

Juntament amb les companyies autònomes de peons, el monarca seguia comptant amb les forces que ja havia mobilitzat a l'inici de les pertorbacions. Es tractava, fonamentalment, d'homes muntats, la majoria dels quals combatien amb cavalls armats, encara que altres ho feien amb cavalls desarmats (alforrats) o eren ballesters a cavall. Cada un d'aquests homes duia entre tres i quatre cavalcadures comptant cavalls de batalla, altres muntures i bèsties de càrrega, que multiplicaven les despeses de manteniment en campanya. A final de març o començament d'abril la mainada que acompanyava el rei a Xàtiva devia reunir entre trenta i quaranta homes muntats, mentre Ramon de Montcada es desplaçava amb una altra quarantena, la majoria cavalls armats. A ells s'havia unit el comanador calatrau d'Alcanyís amb una quinzena d'homes a cavall i una cinquantena a peu (ballesters i llancers). Per la seua banda, el fill del monarca, Pere Ferrandis, que tenia Gandia com a base d'operacions, sostenia 277 peons «en la frontera», i sabem que l'1 d'abril isqué d'aquesta vila amb quaranta-cinc homes a cavall (trenta armats i quinze desarmats) «per anar a la Montanya», és a dir, a la zona rebel on ja estaven les companyies autònomes⁴⁴.

⁴³ Ibídem, reg. 23, f. 47v (març 21); ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 16v (maig 9): el deute inclou 6.000 s. pels peons «quos in nostro servicio te-

L'ordre reial de l'1 d'abril, redactada en català, devia dirigir-se a les poblacions limítrofs i, especialment, a les forces trameses aquells dies a la «frontera» de les muntanyes del sud del regne, perquè les seues accions es restringiren estrictament a les aljames alçades, la llista de les quals es detallava. Aquesta circular posa de manifest que l'element clau de la participació de les companyies autònomes era el mateix que les havia mogut abans, però ara legalment validat: el botí, i molt especialment la presa de captius, tot alliberant-les de satisfer el quint reial com a bonificació o al·licient addicional («e que no'n sien tenguts dar quinta»)⁴⁵. El problema, com ja s'ha dit, era doble. D'una banda, l'ambigüitat. ¿Amb quins signes s'exhibia la revolta? ¿Podien considerar-se alçats els que havien pujat als peus d'un castell, com sembla ser el cas dels d'Orxeta i Polop? D'una altra, la volatilitat de les situacions. Així, l'endemà mateix, dia 2, el monarca decidia hostilitzar els musulmans de Penàguila si es comprovava que s'havien alçat, i el dia 9 passava l'ordre d'atacar els de Planes perquè ara, ja sí, «eren de guerra»⁴⁶. Tots dos llocs havien estat expressament protegits al text de la circular. En el cas de Penàguila, almenys, la repressió fou ràpida i implacable, segurament perquè els rebels no havien pogut ocupar el castell per defensar-se: el dia 10 l'alcaid ja disposava dels musulmans locals capturats, a banda d'altres espolis presos per les companyies de peons i que pertocaven a la quinta reial (malgrat que la circular del dia 1 els eximia d'aquesta obligació), i el monarca li ordenava que els lliurés a Guillem d'Entença per a pagar al co-

nuistis in presenti guerra sarracenorum usque in presentem diem», més 2.000 s. per les despeses de 40 peons que ha de tenir en servei durant deu dies (fins al 17 de maig), cosa que implica un import de 5 s. per peó i dia, molt superior als 6 d. «de ració» que costa la gent de Falconet.

⁴⁴ *Ibidem*, reg. 33, f. 123r-124r.

⁴⁵ Vegeu la nota 38.

⁴⁶ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 68v (2-IV): «Postea mandavit dominus rex Berengario de Lacera quod posset facere malum sarracenis Benaguile si iste alzaverunt, prout ipse domino regi significaverat, et quod comittebat fidei sue»; *ibidem* (9-IV): «mandavit fieri domini rex malum sarracenis de Planis pro eo quia sunt de guerra».

manador d'Alcanyís i la seua tropa⁴⁷. La venda pública dels captius s'efectuà immediatament a la vila de Cocentaina, i ha deixat un rastre significatiu al llibre de la cort. D'altra banda, resulta ben significatiu el fet que el 8 d'abril Jaume I prometés a l'alcaid que els homes encarregats de la custòdia del castell serien els primers beneficiaris de les heretats repartides a cristians al terme de Penàguila⁴⁸. Segurament es premiava la conservació de la fortificació, però el més interessant d'aquesta promesa del rei és que evidencia la relació entre les captures de gent i la disponibilitat de terres: la captivitat com a forma d'expropiació i expulsió. Pel que fa al cas de Planes, també comptem amb algun indicatiu d'accions al seu terme, com ara les quatre mores d'Almudaina que un veí d'Alcoi guardava a sa casa a començament de maig, i en les quals tenien part diversos companys⁴⁹.

La propagació de la revolta

Malgrat l'enviament de les companyies autònomes i les forces de Pere Ferrandis a la zona rebel (a banda dels atacs a Penàguila i Planes), o l'acord perquè els d'Orxeta i Polop

⁴⁷ Ibídem, reg. 33, f. 124r: «Mandavit dominus rex Berengario de Laceria, alcydo Penaguile, quod det Guillelmo de Entenza totam quintam sarracenorum et sarracenarum et quorumlibet aliorum que idem Berengario, racione quinte habuit a pedonibus et almocatenis de preda sarracenorum Penaguile et termini sui...»

⁴⁸ L'atac als musulmans de Penàguila degué tenir lloc el dia 2 o 3 d'abril, i de seguida es feu l'encant o «almoneda». Torró (ed.) 2009, vol. I, p. 248 (doc. 387): el dia 13 el quinyoner Pere Vicent recuperava un moro que havia estat adjudicat a quatre socis perquè, passats els deu dies preceptius per a la liquidació, un d'ells no havia pagat els 100 s. que li tocaven dels 400 del preu fixat. Ibídem, vol. I, pp. 248-249 (doc. 388): el mateix dia es parla d'un moro «pres en el termen de Benàguila», a l'alqueria de Benivenx. Ibídem, vol. I, p. 249 (doc. 391): el dia 19 el justícia de Cocentaina comprava un moro «de bona guerra» a un particular per 61 s. Ibídem, vol. I, p. 250 (doc. 393): el dia 28 el justícia absolia un grup de companys per tres sacs de forment i espeltes «trobat» a l'esmentada alqueria de Benivenx. La promesa a l'alcaid, a ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 337r (8-IV-1276).

⁴⁹ Torró (ed.) 2009, vol. I, p. 250 (doc. 394).

tornaren a les seues cases, no hi ha evidències de la recuperació de cap castell o posició fortificada en la «frontera» de les muntanyes. L'activitat d'aquests grups armats degué limitar-se a capturar les persones i béns a l'abast, no emparats a cap fortificació. Si més no, aconseguiren evitar, momentàniament, l'expansió de la revolta. Arribada la data de reunir-se a València la host reial, convocada per al 13 d'abril, els nobles i cavallers congregats devien ser encara pocs per a tirar res endavant i romandrien a la capital durant la resta del mes, mentre n'arribaven més i el rei dirigia, des de Xàtiva, les accions contra els reductes alçats.

Aleshores ocorregué, per fi, l'esperada i, pels cristians, temuda arribada dels genets. Jaume I, de Xàtiva estant, com assenyala el *Llibre dels fets*, tingué notícia de la seua entrada al regne i trameté quaranta homes a cavall perquè operaren des de la vila d'Alcoi, mentre feia reforçar la defensa del castell de Cocentaina, llocs per on es preveia que els genets havien de passar. Això vol dir que els genets entraren per Xixona —com abans les companyies d'almo-gàvers—, on degueren aturar-se uns dies. És possible que la força a cavall enviada a Alcoi fos la de Ramon de Montcada, que, com hem vist, estava formada justament per uns quaranta homes. La crònica reial relata que uns 250 genets acudiren a Alcoi «per combatre» i que sofriren pèrdues importants, principalment la de «llur cap» al-Azraq, que tornava al regne després de l'exili forçós a què l'havia abocat la seua capitulació divuit anys abans. No resulta massa creïble que al-Azraq fos el veritable comandant d'aquests combatents professionals magribins, però sembla indubtable que exercia una funció essencial com a guia i conductor dels mateixos en aquestes terres estranyes, per no parlar del pes del seu prestigi personal i les lleialtats que pogué conservar a la zona a l'hora de trobar suports locals i estendre la insurrecció entre les comunitats musulmanes. Tot això esperarien d'ell els expedicionaris. De fet, és ben probable que abans de partir hagués exercit d'enllaç entre les autoritats nassarites i marínides, d'una banda, i els artífexs locals de la insurrecció, amb els quals hauria mantingut correspondència secreta. Tanmateix, la ja es-

mentada treva d'agost entre el nou rei Pere i els caps dels genets mostra que llavors el *qā'id* Ibrāhīm i els seus no obeïen els militars vinguts de Granada, i no podem saber si la desaparició d'al-Azraq tingué alguna cosa a veure amb aquesta dissensió.

Tot i el resultat advers del xoc inicial, el combat lliurat als voltants d'Alcoi conclogué en una ressonant victòria dels genets. La crònica reial relata que els quaranta homes a cavall, llençats desordenadament a encalçar els genets en retirada, caigueren en una emboscada, de resultes de la qual la majoria acabaren morts o presos⁵⁰. En realitat, l'abast de la desfeta cristiana fou major, ja que també hi participà gent de les viles d'Alcoi i Cocentaina, la qual corregué la mateixa sort que els cavallers del rei. Sacsejats per la incertesa i el desànim, els prohoms de la darrera es reuniren el 5 de maig —potser un dia o dos després del combat— per tal de prendre una sèrie de resolucions destinades a afrontar la situació d'emergència. La primera, elegir un nou justícia, ja que l'anterior, Guillem Marín, havia mort presumiblement en la topada. A continuació, el nou magistrat, amb els jurats i la resta de prohoms, donant compliment a una ordre reial, prohibiren als veïns traure les seues dones o companyes de la vila, i s'elegí, també, un veí de València com a corredor. Estava present el jove Roger de Llòria, llavors senyor del castell de Seta, que aparentment havia participat a l'acció, i prometé que lliuraria al justícia un rossí que fou de Pere Díez, perdut «en lo desbarat de la Canal», és a dir, el lloc de l'emboscada, als límits entre els termes d'Alcoi i Xixona⁵¹. L'estat d'alarma era tal que, considerant inacabades o insuficients les muralles de Cocentaina, els pobladors locals pujaren a recollir-se al castell, on hi romandrien cert temps —setmanes, potser mesos— mentre els genets es movien per les valls properes i els musulmans del raval, presos o

⁵⁰ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 556.

⁵¹ Torró (ed.) 2009, vol. I, p. 250 (doc. 395): «Fo elegut Guillem de Castaylla en justícia de Cocentaina quan G(uillem) Marín fo mort». L'anotació va emmarcada en requadre, després d'un foli pràcticament en blanc, un indicatiu del caràcter traumàtic del canvi. La resta de resolucions, a *ibídem*, vol. I, pp. 250-251 (docs. 396-398).

fugits, patien les conseqüències en forma d'expropiació⁵². La presència de captius veïns de Cocentaina a la fortificació rebel de la Penya Foradada de Gallinera podria deure's a captures realitzades arran de la desfeta de la Canal, o bé en incursions posteriors dels genets pels voltants de la vila⁵³. També tenim constància de la captura d'alguns pobladors notables d'Alcoi en aquest enfrontament⁵⁴.

L'arribada dels genets i el seu èxit al combat d'Alcoi foren el factor clau de l'extensió de l'alçament musulmà a escala del regne. Els moros de la terra, diu el *Llibre dels fets*, «oït açò que era vengut als cristians», comptant amb l'ajut i el consell dels militars professionals provinents de Granada, s'alçaren i aconseguiren prendre *alguns* castells —«una partida»— que no estaven degudament defensats⁵⁵. Probablement seria ara quan ocuparien el castell d'Alfàndec, esmentat a la treva d'agost, com també l'important castell de Biar. Precisament, com a mesura de vigilància i control d'aquesta fortalesa rebel, té sentit l'indult atorgat el 22 de maig per Jaume I als caps d'una companyia autònoma, acusats de la mort d'uns mercaders a Xixona, a canvi de defensar durant un mes el castell d'Almisra amb cinquanta homes⁵⁶.

⁵² De la pujada al castell no hi ha referències coetànies, però els veïns de Cocentaina guardaren l'esdeveniment a la memòria com a fita cronològica. En 1294 una dona prestava testimoni a la cort sobre fets relatius a la destinació de certa quantitat de diners, producte de la venda d'una mora captiva, i quan fou interrogada «de temps» respongué que «ha XVII ans ho pus, quan devalaren del castel en la guerra»: *ibídem*, vol. II, p. 668 (doc. 249). El 18 de gener de 1277 els jurats i el justícia encarregaven l'obra d'un vall de 24 pams d'amplada per reforçar les defenses de la vila, la qual seria finançada amb una peita veïnal: *ibídem*, vol. I, pp. 273 (doc. 18), 277 (doc. 32). El 15 de maig de 1276 Roger de Llòria i Poncet Guillem de Vilafranca reberen llicència del rei per a repartir-se entre ells i els pobladors de Cocentaina les heretats i cases que hi tenien els sarraïns (ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 342v).

⁵³ Vegeu la nota 40.

⁵⁴ Torró 1992, p. 133: Guillem i Huguet d'Ortoneda, pare i fill, membres d'una de les famílies més influents de la vila, vinculats a la casa del rei.

⁵⁵ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 556.

⁵⁶ ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 333r. Formaven la companyia Joan Pérez de la Taula, Ferrando de San Raimundo i els seus socis.

La propagació de la revolta en el nou context favorable que es presentava amb la derrota cristiana d'Alcoi, la captura d'alguns castells rellevants i la presència dels militars professionals magribins al sud del regne, permet explicar l'atreviment d'aquell miler de «peons de moros» que, segons el *Llibre dels fets*, anaren a córrer Lliria. Diu la crònica que foren desbaratats per 120 homes a cavall que estaven a València, presumiblement en compliment de la convocatòria reial d'host; entre ells, rics-homes —destacadament García Ortiz de Azagra—, cavallers i el mestre del Temple. El contingent de musulmans vençuts als voltants de Lliria pagà un alt preu en vides: uns 250, la quarta part del total, haurien mort en l'encontre⁵⁷. Devien procedir de les nombroses aljames dels voltants, com ara la mateixa vall del Túria, la del Palància o la serra d'Espadà. Si hem de creure la xifra de la crònica reial, que no pot estar massa exagerada, aquesta força de peons sols s'hauria pogut formar arran de la concertació de diverses aljames. Per informacions un poc posteriors sabem que les d'Eslida, Alфонdegulla i Castro feren guerra oberta al rei, que s'havien alçat els de Torres Torres i Benaguasil, que els d'Olocau i Serra prengueren els respectius castells i que, a Xulella, l'anomenat *qā'id* Yūnis es feu fort en una penya⁵⁸. També ens consta que a final de maig o començament de juny es realitzaren operacions pels voltants de la Vall d'Uixó, a càrrec de Jaume de Xèrica, i es reforçaren les guarnicions dels castells situats a prop de Sogorb amb vuitanta peons duts des de Tarassona⁵⁹. No podem saber, però, qui participà a la fallida irrupció al pla de Lliria. En tot cas, aquest fet tingué, també, conseqüències ben adverses per a les aljames més properes i indefenses. Molts musulmans de Benaguasil i Lliria foren capturats i venuts de manera irregular, els cristians

⁵⁷ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 557.

⁵⁸ Guinot (ed.) 1991, pp. 351-352 (doc. 165: Eslida, 26-VI-1276), 357-378 (doc. 170: Benaguasil, 19-IX), 359-360 (doc. 173: Xulella, 26-X), 360-361 (doc. 175: Olocau, 21-I-1277), 361-362 (doc. 176: Torres Torres, 24-I), 362-363 (doc. 177: Serra, 25-II), 363-364 (doc. 178: Castro i Alфонdegulla, 7-IV).

⁵⁹ ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 350rv (8-VI-1276).

de Lliria barrejaren els ramats de Benissanó, la gent del raval de Sogorb hagué de fugir per a refugiar-se a Altura, i les alqueries del terme de Xèrica foren abandonades fins que es donaren als seus habitants garanties de seguretat per a tornar⁶⁰.

El combat de Lliria tingué lloc el maig, però amb major probabilitat un poc abans de la meitat del mes, després de difondre's les noves de la victòria dels genets a Alcoi. Una ordre reial del 15 de maig, per la qual es facilitava la venda de sarraïns captius a València, té més sentit en el context d'elevada disponibilitat de presoners que hi hauria a la ciutat quan tornaren els rics-homes i cavallers amb el botí humà. També sembla lògic que fos poc després de la batalla, el 19 de maig, quan Jaume I escrigué a quaranta-quatre viles de Catalunya, el comtat d'Urgell i les comarques nord-occidentals d'Aragó per a demanar-los que enviaren bons peons armats a canvi de manutenció i la promesa de repartir-los terres⁶¹. Mentrestant, els genets s'establiren fermament al sud, assegurant les defenses del nucli rebel de la Marina i les noves places fortes de la insurrecció, com el castell de Biar. Tot això afavoria que la revolta seguís escampant-se a la zona. Fou llavors, al mes de maig amb quasi tota seguretat, quan Beniopa s'alçà.

⁶⁰ *Ibidem*, reg. 40, f. 117r: ordre als oficials reials perquè emparen i verifiquen els albarans de quinta d'«omnes sarracenos qui fuerunt de Benaguazir et de Liria capti et venditi in proxima preterita guerra sarracenorum regni Valencie» (6-VI-1278); *ibídem*, reg. 41, f. 2v: ordre al veguer de Tarragona perquè lliure els sarraïns de Benaguasil que no són «de bona guerra» (15-X-1278); *ibídem*, reg. 38, f. 20r: ordre als homes de Lliria perquè restituesquen el bestiar capturat als musulmans de Benissanó (25-VIII-1276), pub. Soldevila 1962, p. 64 (doc. 8); Guinot (ed.) 1991, pp. 355-357: protecció i guiatge a Benissanó (doc. 167, 25-VIII), protecció i guiatge als sarraïns d'Altura, Viver, Caudiel i Novalitxes (doc. 169, 29-VIII); ACA: Cancelleria, reg. 38, f. 25v: ordre als homes de Sogorb perquè permeten a tots els sarraïns que foren del raval d'aquesta vila anar a Altura i romandre allí mentre llauren les heretats que tenen al terme de Sogorb (29-VIII-1276). Un cas semblant, també al nord del Xúquer, degué ser el de Llombai: Guinot (ed.) 1991, p. 356 (doc. 168, 25-VIII).

⁶¹ ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 16v (15-V-1276); *ibídem*, reg. 24, f. 52v (19-V-1276).

Beniopa abans de 1276

A primera vista, l'alqueria de Beniopa encaixa malament amb el perfil de les aljames insurrectes. Situada a una planura al·luvial, a la vora mateixa de la vila cristiana de Gandia, de les muralles de la qual la separaven uns escassos vuit-cents metres, i amb el llit del barranc homònim com a única protecció natural interposada, no deixa de sorprendre que no compartís el destí de les indefenses moreries suburbanes que, sense haver gosat exhibir signes de rebel·lió, foren implacablement barrejades pels seus veïns cristians. ¿Potser la revolta no esclataria en resposta, precisament, a una temptativa d'assalt? És una possibilitat que no pot descartar-se del tot, però no sembla massa probable que els pobladors de la vila s'avalotaren en presència dels homes de Pere Ferrandis, que tenien Gandia com a base d'actuació almenys des del mes de març i, potser, des de final de l'any anterior. D'altra banda, hi ha un factor essencial que no podem passar per alt: Beniopa era una alqueria gran, inusualment gran.

Ja ho devia ser, de fet, abans de la conquesta. Són força escasses les alqueries o nuclis rurals esmentats pels seus noms als textos àrabs, però la *qarya* Banī 'Uqba apareix mencionada al repertori biogràfic o *Takmila* d'Ibn al-Abbār com a dependència del *ḥiṣn* de Bairén i lloc d'origen d'Ibrāhīm b. Muḥammad al-Nafzī, mestre de lectura alcorànica, nascut cap al 1083⁶². Poc després de la caiguda de València, en 1239, el castell de Bairén esdevingué un primerenc enclavament cristià al sud del Xúquer, reforçat tres anys després amb l'arribada d'un significatiu grup de colons en el context de les operacions militars contra Alzira. Pere de Valls i els seus socis es veieren regraciats amb 200 jовades de terra, horts i cases, a banda de 55 jовades més per a una vintena de pobladors addicionals. Fou aquest, sens dubte, l'origen de la primera comunitat d'habitants cristians, els «ciento homnes pobladores de Bayrén i els pobladores de los Benietos», als quals al·ludeix el text de l'arbitratge relatiu a la distribució d'aigües de reg del riu d'Alcoi, el juliol

⁶² Guichard 1990-1991, vol. II, p. 355.

de 1244⁶³. Tanmateix, el canvi definitiu vindria pocs anys després, amb el nou impuls colonitzador propiciat per la guerra d'al-Azraq, que al terme de Bairén es traduí, d'una banda, en la donació de més de 200 jovades a 87 beneficiaris i, d'una altra, en el trasllat dels pobladors —teòricament vinculats al castell— a una vila nova establerta a l'emplaçament de l'alqueria de Candia o Gandia, a la vora mateixa del riu. Tot això succeí entre gener i agost del 1249, i degué tenir un fort impacte sobre la molt propera «Beniocab» o «Beniogba», no tant per l'extensió de terres, més aviat modesta, que es repartí al seu «terme» o espai agrari —sols 18 jovades—, sinó pels moviments de població que generaren les actuacions esmentades⁶⁴.

En un moment que ens és desconegut, ja que no s'ha conservat l'escriptura ni cap al·lusió, l'alqueria de Beniopa fou donada per Jaume I a Pero Zapata d'Alzira. Podria haver estat abans de 1249 —i això explicaria, potser, l'escassetat de les terres que tenen aquest lloc com a referència topogràfica al *Repartiment* del dit any—, però també és possible que fos donada en un moment posterior de la guerra d'al-Azraq, siga com siga, abans del seu final. Amb quasi tota seguretat, aquest Pero Zapata és el mateix noble aragonès que el maig de 1248 havia rebut cases a Xàtiva i l'alqueria íntegra de Barxeta, al seu terme, potser per haver participat al setge de Llutxent⁶⁵. De tota manera, sabem que no conservà Beniopa molt de temps, ja que el monarca disposava d'ella quan al-Azraq es rendí en 1258, i la pogué fer servir en els arranjaments derivats dels acords de capitulació. Un dels punts clau fou la concessió dels castells de Polop, Altea i Xaló al germà (Bassām) i al nebot (Abū Ja'fār) d'al-Azraq, per la qual cosa hagué de compensar Carròs de Rebollet, el qual tenia llavors el castell de Xaló, amb una renda de 900 besants anuals, que li foren assignats sobre les rendes

⁶³ Torró 2007, pp. 205-206; Chabás 1898, pp. 3-6. En total, les donacions de 1242 es concediren a 119 beneficiaris i totalitzaren 255 jovades.

⁶⁴ Torró 2007, pp. 245-246, 264-265; Cabanes i Ferrer (eds.) 1979, núms. 1077 = 1319; 1079 = 1133, 1320; 1082 = 1321; 1083 = 1128 = 1322; 1092, 1153 = 1327; 1097 = 1328; 111.

⁶⁵ *Ibidem*, núm. 719. Vegeu Guinot 2017, pp. 167-222.

de Gandia i «l'alqueria que fou de Pero Zapata»⁶⁶. Aquesta alqueria no era una altra que Beniopa, tal com posen de manifest un parell de documents de juliol de 1265, on es recorda que Jaume I li havia canviat l'alqueria de Beniopa i una heretat a Gandia pels castells i alqueries de Tous, Terrabona, Margarida i Llombo: quatre llocs que, tanmateix, no arribaven a igualar el valor del que Pero Zapata havia cedit, per la qual cosa el rei hagué d'equilibrar la permuta amb una compensació addicional única de mil morabatins, que podrien equivaler, almenys, a uns 8.000 s.⁶⁷

Dos dies després d'haver alliberat les rendes de Gandia i Beniopa de la càrrega anual dels 900 besants al noble Carròs, el 22 de febrer de 1263, Jaume I va cedir aquests llocs a l'infant Pere, juntament amb altres poblacions i drets al territori valencià, tant de cristians (Borriana, Lliria, Alzira, Corbera, Ontinyent) com de musulmans (Càncer, Alfàndec, Pego), per tal de dotar-lo i honorar-lo en consonància amb la posició que acabava d'assolir arran de les noces amb Constança Hohenstaufen i el seu reconeixement definitiu com a hereu del regne de València l'any anterior⁶⁸. L'infant feu servir els ingressos senyorials que

⁶⁶ Burns (ed.) 1985-2007, vol. II, p. 300 (doc. 354): Jaume I confirma a Bassām i Abū Ja'fār la concessió que els feu al-Azraq dels castells, els quals ell li havia lliurat abans («de quibus nos donacionem dicto Alazrac feceramus, prout in carta inde nobis confecta dicto Alazrac... continetur») (9-IV-1261). No s'han conservat els documents originals, però la crònica reial en fa referència: Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 376. Burns (ed.) 1985-2007, vol. II, pp. 369-370, 372 (docs. 428, 430): Jaume I assigna a Carròs de Rebollet 900 besants anuals de les rendes de Pop i Dénia en esmena dels que li havia assignat abans «in redditibus et exitibus nostris Candie et hereditatis et alquerie que fuit Petri Zapata...» (20/21-II-1263). Els besants es compten a raó de 3 s. 4 d., de manera que equivalen a 3.000 s.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. III, pp. 167-168 (docs. 629 i 630): «in concambium quod nobiscum fecistis de alqueria vestra de Beniopa et hereditatem quam in Candia habebatis, pro castris, alqueriis, et locis de Tovos, de Terrabona, de Margarita, et de Lombo» (20-VII-1265). No sabem si un deute de 10.000 s. reconegut per Jaume I a Pero Zapata el maig de 1258 i assignat sobre les rendes de Gandia (tant de cristians com de musulmans) pogué tindre alguna relació amb aquesta permuta (*ibidem*, vol. II, pp. 109-110, doc. 127).

li reportaven aquest conjunt de dominis per a pagar els estipendis dels seus cavallers i saldar el pes dels deutes que anava acumulant per a la seua despesa quotidiana. L'alt valor de les rendes de Beniopa es posà en relleu immediatament. De fet, constituí una unitat de recaptació —una batlia— diferenciada, que en 1266 era administrada per un tal Usón i, almenys des de 1269, per Jaume de Llinars, qui igualment estava a càrrec dels llocs de Pego i Sumacàrcer, habitats també per musulmans.

La batlia de Beniopa suportava assignacions contínues que sumaven xifres impressionants: quasi 90.000 s. (descomptant les assignacions cancel·lades) foren carregats sobre ella sola, o més sovint en combinació amb la de Pego —d'un valor un poc inferior— i ocasionalment d'altres, sols en quatre anys, entre abril de 1269 i març de 1273. I això sense comptar els pagaments regulars anuals, com ara els 1.000 sous de la cavalleria de Sancho Ruiz de Corella, els 2.000 de l'assignació a Arnau de Torrelles, o el salari del batle (apèndix, quadre 1). Tot plegat podia representar, per a la recaptació de la batlia estricta de Beniopa, una pressió mitjana anual superior als 10.000 s., la qual, com veurem, resultaria molt difícil de cobrir regularment i aniria acumulant-se, tal com es manifesta a les cauteles incloses als documents d'assignació, on es deixen clares les prioritats: «una vegada satisfetes les assignacions anteriors» («solutis tamen assignacionibus prius factis ibidem»). Tanmateix, a final de desembre de 1273 o la primeria de gener de l'any següent, en el context de la reconciliació amb la qual conclogué la greu pugna que havia enfrontat pare i fill durant els mesos precedents, el monarca va recuperar de l'infant l'alqueria

⁶⁸ *Ibidem*, vol. II, pp. 374-375 (doc. 433): Jaume I comunica als homes dels castells i viles d'Alzira, Corbera, Alfàndec, Pego, Ontinyent i Borriana, les viles de Gandia i Càrcer, així com als sarraïns de Lliria, que els llocs en qüestió han estat lliurats a l'infant Pere i que li han de respondre de les rendes. No es conserva l'escriptura de la concessió, ni tampoc s'hi menciona expressament Beniopa en aquesta notificació, però els documents posteriors deixen clar que s'entenia inclosa al terme de Gandia. Sobre la nova situació de l'infant a partir de 1262, Soldevila 1950-1952, vol. I, pp. 90-103, 110-116.

de Beniopa, Gandia i tots els castells, viles i rendes que li havia concedit deu anys abans per a les seues despeses. No obstant això, els deutes prèviament assignats seguirien pagant-se als creditors i, de fet, el mateix Jaume de Llinars continuà al capdavant de les batlies de Gandia i Beniopa⁶⁹. Un memorial dels deutes de l'infant elaborat immediatament a instàncies del rei mostrava que en el moment de la devolució encara restaven pendents de pagament, a càrrec de les batlies de Beniopa i Pego, quasi 33.000 s. (apèndix, quadre 2). Tenint en compte les recaptacions respectives, a Beniopa li pertocaria més de la meitat d'aquest deute.

Quines rendes pagaven els habitants de Beniopa? Per fortuna s'han conservat registres comptables de l'infant Pere que contenen informació força abundant sobre els ingressos de les seues batlies. En el cas que ens ocupa, com en el d'altres comunitats musulmanes, el component més visible —i un dels més sòlids— era l'anomenada alfarda (de l'àrab andalusí «farḍa», «tribut», «col·lecta»). Es tractava d'una càrrega exterior a l'activitat productiva, que es pagava en moneda, s'establia prèviament en xifres rodones i s'exigia en conjunt a l'aljama. Tenim dades de la seua recaptació des de 1268, però és ben possible que es tracte de la mateixa imposició que la que veiem anomenada com a peita en 1259, una denominació que remet a una càrrega de característiques similars aplicada a les comunitats

⁶⁹ ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 107r: reversió a Jaume I d'Alzira, Corbera, Cullera, Alfàndec, Bairén, Gandia, Càrcer, Sumacàrcer, Ontinyent, Borriana, Pego, Beniopa, Palma i 9.000 s. anuals de la Taula de València. El document està incomplet —no anul·lat— i no podem saber què donà el rei a l'infant en compensació. Tampoc no coneixem la data exacta, que pot situar-se entre el 21 de desembre i el 5 de gener, tal i com indica Soldevila 1950-1952, vol. III, pp. 333-343 i 461 (doc. 37). La concessió per la qual s'havien d'observar les obligacions de rendes als creditors de l'infant s'atorgà el 26 de febrer de 1274 (ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 107v). Jaume de Llinars fou convocat a les Corts de Lleida el febrer de 1275, en qualitat d'alcaid de Gandia i Beniopa (ibídem, reg. 23, f. 15v). Trobem, també, aprovacions de comptabilitat i deutes reconeguts a aquest personatge per la seua administració de la batlia en 1274-1276: ibídem, reg. 37, f. 69r (19-IV-1274); ibídem, reg. 20, ff. 69r (19-III-1275) i 308v (7-I-1276); ibídem, reg. 23, f. 18v (19-III-1275).

cristianes i que no torna a utilitzar-se posteriorment en el cas de les aljames. La peita demanada a Beniopa aquell any ascendí solament a 300 besants, encara que fou la més alta —juntament amb la de Guadalest— de les que apareixen a la llista d'aljames taxades⁷⁰. L'alfarda de 1268 quasi quadruplicava aquest import i l'any següent s'arribaren a demanar 1.500 besants, però l'infant hagué de reduir la xifra en un terç. Entre 1270 i 1272 es recaptaren regularment 1.200 besants anuals, que equivalien a 4.000 sous (apèndix, quadre 3). Sembla que durant els anys anteriors a la revolta aquest impost se seguia pagant en dirhams de plata, els anomenats millaresos, deu dels quals fan un besant, que sols és moneda de compte. Ens consta que també es pagava l'exacció secundària coneguda com a cena i l'impost sexennal del monedatge, instaurat en 1266. Desconeixem els seus imports⁷¹. Una càrrega menor era l'alfetra, cobrada amb motiu de la festivitat del *'īd al-fitr* amb la qual conclouïa el ramadà. En principi, consistia en una capitació en espècie: un almud de panís per cada individu major de tres anys, però sembla que, en el cas concret de Beniopa, l'aljama la pagava en moneda: els 15 cafissos i 4 barcelles de l'alfetra de 1268, a raó de 8 sous el cafís, es convertiren en 36 besants, 7 millaresos⁷².

Un altre conjunt d'ingressos documentats eren els derivats de la justícia. Tenim notícia de l'eventual redempció de penes corporals i, sobretot, de les penes pecuniàries o calònies, que, malgrat la irregularitat del seu import anual, devien representar sumes de consideració i sovint s'arrendaven a banda, juntament amb les rendes de la vila de Gandia⁷³. Finalment, tenim

⁷⁰ Burns (ed.) 1985-2007, vol. II, pp. 183-184 (doc. 216; 4-IV-1259).

⁷¹ *Ibidem*, vol. III, pp. 542-543 (doc. 968): al·lusió a la recaptació de cenes (19-VII-1269); *ibidem*, vol. IV, pp. 488-490 (doc. 1416): «Gandia e Beniopa» en la relació de moreries que paguen monedatge (1-XII-1272).

⁷² És a dir, 122 s. 4 d.: *ibidem*, vol. III, pp. 432-434 (doc. 865). Sobre l'alfetra o alfatrà, Ferrer Mallol 1988, p. 133.

⁷³ Referència a la justícia corporal a Burns (ed.) 1985-2007, vol. IV, pp. 412-413 (doc. 1355; 23-I-1273). El cobrament de calònies, a *ibidem*, vol. III, pp. 542-543 (doc. 968; 19-VII-1269); vol. IV, pp. 424 (doc. 1363; 5-VII-1272) i 543-544 (doc. 1469; 4-III-1273).

els ingressos derivats de l'activitat comercial, entre els quals podem esmentar la gabella del vi que l'infant Pere percebia a Gandia i Beniopa, encara que va renunciar temporalment a prendre-la en 1272⁷⁴. Tal vegada podríem incloure en aquest grup l'enigmàtic «alintel», que no documentem en altres llocs (almenys amb aquesta denominació), amb l'excepció de Pego l'any anterior i en un context molt semblant. Quan l'infant arrendà a un tercer els ingressos de Beniopa en 1273, com havia fet abans amb Pego, es reservà la càrrega d'aquest nom, un terme que indubtablement deriva de l'àrab «inzāl» (ètim del castellà «arancel» i, indirectament, del català aranzel), el qual podria fer referència al lloguer o renda de llocs on s'exercia comerç o activitat artesanal⁷⁵.

És evident que a Beniopa es venia gra, però el veritable centre d'intercanvi local era el de la vila de Gandia, on la gent de l'alqueria acudiria a vendre part de la seua producció, per la qual cosa hauria de satisfer els drets típics de lleuda, peatge i mesuratge⁷⁶. Sembla, tanmateix, que la proximitat i freqüència de les transaccions afavorí un tractament més mitigat per als venedors d'aquesta alqueria. En

⁷⁴ Ibídem, vol. IV, pp. 420-422 (doc. 1361): arrendament a 36 veïns de Gandia de les vinyes que té l'infant al terme per nou anys, durant els quals no exigirà la gabella («non possimus in Cand[ia] et Beniopa vel terminos eorum facere gabellam de vino»), de manera que qualsevol puga vendre el seu vi sense impediment (30-VII-1272).

⁷⁵ Ibídem, vol. IV, pp. 516-517 (doc. 1443): «exceptis tamen iusticiis corporalis et alintel» (23-I-1273); pp. 412-413 (doc. 1355): *alintel* de Pego (22-VI-1272). El significat proposat sembla el més versemblant entre d'altres possibles. Vegeu Neuvonen 1941, pp. 247-248. Potser s'aplicava a botigues i obradors establertes en qualitat de *wagf*, com a fundacions destinades al sosteniment de mesquites o altres finalitats pietoses, tal i com suggereix l'ús del terme a la Tunísia d'època precolonial, segons Shinar 2004, p. 423. Al Magrib marínida l'*inzāl* es comptava entre una diversitat de taxes recaptades a medis rurals, «el significat de les quals resta obert a interpretació», en paraules de Shatzmiller 2000, p. 129. Podem descartar, però, el sentit de dret d'allotjament requerit per l'exèrcit, al qual fa referència Lévi-Provençal 1999, p. 40.

⁷⁶ ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 171r: el setembre de 1274 (dia incert) Jaume I establí a Arnau de Banyeres, veí de Gandia, per 10 morabatins anuals, el dret de mesuratge i pesatge de Gandia i Beniopa. El document distingeix les mesures utilitzades per al gra que es venia a la vila i les que hi havia a l'alqueria, encara que l'única casa del pes reial era la de la vila.

1268, quan l'infant Pere aprovà l'arrendament anual dels drets de mercat de Gandia, tingué cura d'especificar que els musulmans de Beniopa sols haurien de pagar, per aquests conceptes, allò que determinava el «fur de Montesa» que els havia estat concedit⁷⁷. Però, ¿què era el «fur de Montesa»? Certament no s'ha conservat cap text que pugui identificar-se amb el que, sens dubte, seria un recull de costums i normes vigents als dominis conservats per l'últim vestigi d'autoritat política andalusina al territori valencià, el dels *qurwād* de Montesa després de la seua eixida de Xàtiva en 1246, i que, en certa manera, podien fer-se extensives a altres aljames musulmanes. No es tractava únicament de disposicions relatives a les taxes comercials, com podria suggerir la concessió abans esmentada. Poc de temps després, el mateix infant atorgà als sarraïns de l'alqueria d'Aielo, a la vall d'Albaida, que les rendes a satisfer per les seues heretats serien conformes amb el fur i *sunna* dels musulmans de Montesa, tot recordant als seus oficials l'obligació de respectar-lo. És evident que feia referència a un conjunt de principis i procediments que adaptaven la pràctica tributària d'abans de la conquesta al nou context de dominació senyorial⁷⁸.

En el cas de Beniopa, entre l'espectre de rendes documentades de forma específica, sorprèn l'absència d'informacions relatives a sofres, gallines, monopolis i, sobretot, la que devia ser, quantitativament, la càrrega més important: la que gravava la producció agrària. Estem parlant, amb quasi tota seguretat, de l'anomenat «almagram», ben documentat coetàniament en el cas de l'aljama de Pego, que sembla estar subjecta a unes condicions similars a les de Beniopa, amb la qual compartia assignacions de rendes i, probablement, el marc tributari de referència establert a la costum o «fur» de Montesa. Com ja he fet notar en un

⁷⁷ Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 341-342 (doc. 779): «ita tamen quod Sarraceni de Beniopa non teneantur dare pro mercato, lezda vel pedatico [vel] mensuratico, nisi secundum forum Muntese, quem nos eis concessimus habendum» (12-III-1268). Aquests drets es vengueren per 3.300 s.

⁷⁸ Torrò 2006, pp. 199 i 202.

altre lloc, aquest marc devia remetre, essencialment, a una combinació entre exaccions adreçades a la comunitat, directament expressades en moneda —l'alfarda— i càrregues vinculades estretament a la producció agrària, determinades mitjançant procediments sofisticats de valoració de la terra, que òbviament era el cas de l'almagram⁷⁹. Si no tenim notícia explícita d'aquest ingrés (i altres de menor importància) en els documents relatius a Beniopa, és perquè les rendes del lloc devien arrendar-se, de manera conjunta, a la pròpia aljama. S'han conservat els comptes generals de Gandia de dues anualitats: en la primera d'elles, la de 1263, s'inclou una entrada genèrica dels «reditus sarracenorum» per import de 5.400 s., i en la de l'any següent queda clar que aquests sarraïns són «los moros de Beniopa», que ara deuen pagar 6.000 s., una suma que l'infant, graciosament, els ha reduït a 5.600. Aquestes xifres rodones han de ser el resultat d'una negociació d'arrendament anual que, com indica la redempció de 400 s. en 1264, es concertava directament amb els representants de la comunitat local. Són, també, xifres quantioses si les comparem amb els ingressos provinents de la vila, ja que representen, pràcticament, el 60% del total⁸⁰.

Ara, tot i l'elevada proporció que representen en el conjunt dels ingressos de l'infant al terme de Gandia, sembla clar que no hi eren la totalitat de les rendes pagades pels musulmans de Beniopa. Els comptes conservats a partir de 1268 mostren que l'alfetra i l'onerosa alfarda es recaptaven a banda, com també era —almenys de vegades— el cas de les cenes i les multes o calònies⁸¹. D'aquesta manera, el vo-

⁷⁹ Torró 2008b. Sobre la naturalesa original de l'almagram Guichard 1990-1991, vol. II, pp. 259-266.

⁸⁰ Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 44-45 (doc. 517; 30-XII-1263) i pp. 142-146 (doc. 611; 2-VII-1265). Els 5.400 s. de 1263 representen el 58,7% del total (9.193 s. 10 d.) comptabilitzat per a Gandia, seguits ben de lluny dels drets de lleuda, mercat i peatge (21%), els monopolis (10,5%) i el terç delme dels cristians (6,5%); els 5.600 de 1264, el 59,5% (de 9.411 s. 1 d.), seguits de les taxes comercials (17,6%), els monopolis (7,9%) i el terç delme (7,5%).

⁸¹ Així, en 1268, mentre el batle Jaume de Llinars recaptava les rendes de Beniopa, Sancho Ruiz de Corella tenia emparades les de la batlia de

lum anual de les càrregues suportades pels de Beniopa se situaria en una quantitat de l'ordre dels 10.000-11.0000 s. Tanmateix, a començament de 1273, l'infant arrendà al jueu Vives, fill de Yosef b. Vives, totes les rendes i calònies de Beniopa del dit any per la impactant suma de 15.000 s. Malgrat que l'import en qüestió incloïa explícitament l'alfarda de 1.200 besants (és a dir, 4.000 s.), la diferència amb el que sembla haver estat el nivell de recaptació «normal» és digna de notar, i això que, com ja hem dit, el problemàtic «alinzell» no entrava en el tracte⁸².

Hem de concloure, doncs, que l'infant Pere havia donat un gran pas endavant amb les seues exigències, probablement a causa de la pressió exercida per la pila de deutes assignats. No el donà sols en el cas de Beniopa, ja que també sembla haver incrementat considerablement les rendes de Pego i altres aljames, i no sabem de quina manera exacta esperava obtenir un augment tan rigorós, encara que es podien augmentar arbitràriament les alfardes o modificar els criteris de valoració de l'almagram. És ben probable, això sí, que, en lloc de la pròpia aljama, l'arrendament a un tercer, el jueu Vives b. Yosef b. Vives, amb una àmplia expertesa en recaptació i administració de rendes musulmanes, tingués com a objecte reorganitzar els ingressos en un sentit favorable a l'infant⁸³. Tampoc podem estar segurs de si la decisió reial, dictada un any després, de desposseir l'infant dels dominis amb els quals havia estat dotat al regene tenia alguna cosa a veure amb els excessos aparentment mostrats en la seua gestió. És obvi que la valoració de les rendes de l'aljama de Beniopa ha de tindre en compte el nombre de

Gandia, a les quals, no obstant això, s'afegien també les calònies i (segons sembla) les cenes de Beniopa. *Ibidem*, vol. III, , pp. 542-543 (doc. 968; 19-VII-1269).

⁸² *Ibidem*, vol. IV, pp. 516-517 (doc. 1443): «omnes redditus, exitus, proventus, calonias, et alia iura nostra que percipimus... in Beniopa et in sarracenis qui morantur ibidem et [in] terminis eorundem, et cum alfarda mille ducentorum bisanciorum...» (23-I-1273).

⁸³ Sobre els ingressos d'altres aljames de l'infant, Torrò 2006, pp. 200-201, 207-209, 225-226. Sobre l'experiència de Vives, vegeu Burns 1975, pp. 277-281.

contribuents. Tenim la informació, singularment precisa, que ens forneix l'abans esmentada imposició de l'alfetra: els 736 almuds de panís pagats en 1269 corresponen a altres tants habitants majors de tres anys, els quals podrien representar al voltant de 184 unitats familiars elementals. Si prenem com a referència els 10.000-11.000 s. estimats per a les rendes anteriors a 1273, tindríem una càrrega familiar mitjana de 54-60 s. anuals; si fem el mateix amb els 15.000 s. de l'arrendament a Vives, la suma munta als 81 s.⁸⁴

Amb prop de dues-centes llars, Beniopa era, com ja hem dit, una alqueria excepcionalment gran a les portes de la vila de Gandia, que no arribaria a doblar la seua població. Naturalment, no era l'única alqueria del terme. Sabem que hi havia diverses alqueries de cavallers, als habitants de les quals l'infant exigia exaccions qualificades de «cenes» i «quèsties», les quals suprimí Jaume I immediatament després de recuperar, a començament de 1274, el control sobre els llocs cedits al seu fill, en un intent de regularitzar les obligacions envers el monarca dels «sarraceni militum» dels dominis reials. Separadament —potser pel fet de no ser cavaller— concedí dos dies després a Jaume Castellà, ciutadà de València, que els seus sarraïns de Beniarjó («Benizaryo») no haurien de satisfer a l'alcaid o batle reial més que allò que acostumaven abans de cedir-se Gandia a l'infant Pere⁸⁵. A banda d'aquestes petites alqueries de cavallers i ciutadans, de ben segur n'hi havia d'altres al terme de Gandia posseïdes directament per l'infant, però encobertes

⁸⁴ Són quantitats sensiblement superiors als 40 s. que havia estimat en una publicació anterior i que contrasten de manera més palesa amb les rendes pagades coetàniament pels pobladors cristians: Torrò 2006, pp. 226-227.

⁸⁵ ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 107r: «relatus fuisse ex parte militum qui habent hereditates et sarracenos in Algazira, Gandia et aliis locis... quod dictus infans petebat et percipiebat a sarracenis suis locorum predictorum questias, cenas et alias exacciones regales...»; el rei els absol d'aquestes demandes i assenyala que sols li hauran de satisfer el mateix que fan els sarraïns de cavallers que hi ha a València o Xàtiva (23-II-1274); pub Soldevila 1950-1952, vol. III, p. 468 (doc. 40a). ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 109v: «quod Sarraceni habitantes in alqueria vestra vocata Benizaryo, sita in termino Candie, non teneantur dare...» (26-II-1274).

pel topònim «Beniopa» en la documentació administrativa. El text de l'arrendament a Vives es refereix expressament als «sarraïns que resideixen a Beniopa i al seu terme», que hauríem d'entendre com la part o parts del terme de Gandia ocupades per alqueries musulmanes que no eren d'altres senyors⁸⁶. Podria ser el cas de Benicanena, Barx, Beneixida i Açara, Xeraco i Xeresa, que en 1268 pagaven distintivament sofra, gallines i l'alfetra (aquesta en gra, no en diners com la de Beniopa pròpiament dita), encara que, segons sembla, contribuïen a l'alfarda conjunta de Beniopa «e del término». Sumaven totes elles, d'acord amb els almuds lliurats, 178 habitants majors de tres anys, unes 44 llars que, afegides a les 184 de l'alqueria major, donarien un total de 228 unitats familiars⁸⁷.

Així, la incorporació de la gent d'aquests indrets a la base poblacional subjecta a les rendes «de Beniopa» permet re-dimensionar la càrrega mitjana anual per unitat familiar a una forqueta de 44 a 66 s., però no desmenteix en absolut la grandària excepcional de l'alqueria major. Amb independència que ja fos un assentament important abans de la conquesta, probablement el major del territori de Bairén, sembla indiscutible que els canvis poblacionals derivats de la implantació cristiana a Gandia degueren impulsar el trasllat de població musulmana a Beniopa. El lloc assolí, fins i tot, certa aparença «urbana». No sols hi vivien llauradors.

⁸⁶ Vegeu la nota 83.

⁸⁷ Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 432-434 (doc. 865). Reduïdes les mesures a almuts, Benicanena 16, Barx 18, Beneixida i Açara 51, Xeraco i Xeresa 93. *Ibidem*, vol. IV, p. 494 (doc. 1423): l'infant absolgué, a canvi de 400 s., un sarraí de Xeraco de l'acusació moguda contra ell per tenir amagat un tresor que, suposadament, s'havia trobat (5-XII-1272). Altres llocs en mans de l'infant (o del rei), encara que possiblement no habitats de manera contínua, eren el Real (*riyād*) de Benibiscaix i les alqueries de Benicàs i Benimezquith. ACA: Cancelleria, reg. 37, f. 58r (12-XII-1272): assignació de 500 s. anuals sobre el Real de Benibiscaix a Gilabert de Cruilles; *ibídem*, reg. 20, f. 323r (22-II-1276): donació de cases de *Benibisgayr*, amb parra i figueres, al batle Jaume de Llinars; *ibídem*, reg. 37, f. 48v (30-VI-1272): arrendament als sarraïns de la vinya que té l'infant a Benicàs; *ibídem*, reg. 46, f. 6v (21-IV-1279): alqueria de Benimezquith). Sobre la toponímia de la zona vegeu Garcia-Oliver 2017, pp. 57-84.

Hi havia, també, gent d'ofici i els notables locals. Coneixem el cas de Muḥammad de Bairén, un hàbil fuster («anagario», diu el text, sens dubte de l'àrab «an-najjār»), qui degué retre a Jaume I uns serveis tan apreciats que el monarca el regregracià amb 30 s. anuals vitalicis a compte de la «peita» (èlfarda, renda genèrica?) de Beniopa⁸⁸. Més interessant i revelador encara és el fet d'advertir que la família de l'antic *qā'id* de Bairén també hi tenia assignació pecuniària, i hi residia. Ibn Sidrāy, l'«Avencedrell» del *Llibre dels fets*, havia negociat amb Jaume I la rendició de Bairén en 1239, però ell i la seua família no emigraren, aconseguiren romandre a les seues terres, malgrat les expulsions de 1248 i la guerra d'al-Azraq⁸⁹. Als comptes de les rendes de Gandia-Beniopa de 1263 consta una assignació de 50 s. percebuts pel nebot de Talḥa ibn Sidrāy, i als de l'any següent s'enregistra el pagament de la mateixa suma «a'n Talpha, sarray de Beniopa», que ha de ser el mateix nebot, hereu i homònim del seu oncle el *qā'id*. També hi ha Maryam, presentada com «filla del difunt Talḥa» (probablement el nebot), a qui el rei atorga, el febrer de 1276, una nova pensió vitalícia, que sembla ser renovació de la de son pare, però ara per un valor un poc major, de 60 s., a càrrec sempre de les rendes de Beniopa⁹⁰.

Al capdavant, tot sembla indicar que l'alqueria de Beniopa havia esdevingut un centre de reagrupament físic i polític de la població desplaçada arran de les expropiacions que acompanyaren la fundació de Gandia en 1249⁹¹. Aquesta concentració de musulmans a la vora de la nova vila cristia-

⁸⁸ Burns (ed.) 1985-2007, vol. II, p. 101 (doc. 115; 4-V-1258); ibídem, vol. III, pp. 44-45 (doc. 517): encara cinc anys després, trobem un fuster anomenat al-Azraq (¿malnom del mateix Muḥammad?) gaudint de la retribució dels 30 s. anuals de les rendes (conjunes) de Gandia i Beniopa (30-XII-1263).

⁸⁹ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, caps. 307-314; Guichard 1990-1991, vol. II, pp. 377, 386, 411-412.

⁹⁰ Burns (ed.) 1985-2007, vol. IV, pp. 44-45 (doc. 517; 13-XII-1263), pp. 128-129 (doc. 599; 13-II-1264); ACA: Cancelleria, reg. 19, f. 64r: donació a Talḥa ibn Sidrāy («Talḥa Abencidrey») del raval de Cota, a la vall de Xaló (21-X-1273); ibídem, reg. 20, f. 321r: «concedimus tibi Marie Sarracena filie Talpha Sarraceni quondam...» (20-II-1276).

⁹¹ Vegeu Aparisi 2015, p. 28, i 2013, pp. 601, 603.

na fou objecte d'una gestió senyorial específica per part de l'infant Pere, orientada a l'obtenció d'un significatiu volum de rendes amb el qual estar en disposició de saldar el pes creixent dels deutes assignats. És ben probable, d'altra banda, encara que la documentació no permet demostrar-ho, que molts llauradors de Beniopa treballaren les terres dels colons de Gandia, que disposarien així d'una potent reserva de mà d'obra a les portes de casa. Tanmateix, aquesta gran alqueria també degué mantenir característiques pròpies d'un petit nucli urbà, hereu del que havia existit al *ḥiṣn Bayrān* abans de la conquesta, «la vila» a la qual al·ludeix la crònica reial: hi funcionava el seu propi mercat, hi havia artesans qualificats, i sens dubte un discret grup de mercaders i notables educats, encapçalats pels descendents del *qā'id* de Bairén. Era, doncs, una comunitat local sòlida, dotada de dirigents reconeguts, capacitada per a negociar l'ajust anual de les rendes i organitzar-ne la recaptació.

Maig de 1276: el setge de Beniopa

Quan Jaume I es dirigí a les muntanyes del sud amb la intenció de suprimir el focus rebel de Finestrat s'aturà a Gandia, on sojornà entre el 19 i el 26 de febrer de 1276, abans de retornar a València sense haver acomplert l'objectiu previst. La vila nova construïda a la vora del riu d'Alcoi no estava exempta de certa prestància. Devia tenir més d'un miler habitants —almenys unes 300 llars—, còmodament establerts a una superfície urbanitzada d'onze hectàrees. Encara s'hi distribuïen solars de cases just abans de la vinguda del rei⁹². Al centre hi havia una àmplia plaça porticada, envoltada d'obradors i taules de carnisers que aprovisionaven diàriament els veïns. Tot i no tindre port —no se li permetia tenir-ne per a no perjudicar el de Dénia—, la proximitat de la mar i, sens dubte, l'ús d'un modest embarcador permetien

⁹² ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 308v: Jaume I dona llicència al batle Jaume de Llinars perquè pugui establir solars de cases («patua ad opus domorum») i terres a Gandia i Palma (7-I-1276).

una significativa activitat comercial, ben reflectida en la importància de les taxes que se'n derivaven: l'ingrés senyorial més quantios després de les rendes de Beniopa. El monarca, a més, hi disposava de la seua pròpia residència, un modest «palau» reial, presidit per una torre i situat sobre una lleugera elevació a l'extrem sud⁹³. Es tractava, doncs, d'una vila honorable, que el rei —en una declaració més aviat inusual— havia reconegut com a fundació pròpia per a lloança de Déu i defensa de la cristiandat⁹⁴. Jaume I pogué allotjar-s'hi, dignament i en condicions, durant el temps necessari per a dictar les constitucions de Pau i Treva que devien posar fi a l'agitació dels colons cristians del regne. La gratitud del monarca envers la vila que l'havia acollit aquests dies difícils s'expressaria pocs dies després, el 2 de març, mitjançant la concessió, o més aviat confirmació, d'un mercat setmanal, que ara es formalitzava de manera solemne i precisa⁹⁵.

Però Gandia era, també, plaça forta. Sembla innegable que, des del moment mateix de la seua fundació, en plena guerra d'al-Azraq, degué traçar-se i començar-se la construcció d'un recinte emmurallat que, en consonància amb l'excel·lència de la vila nova i l'eficàcia de la seua defensa, devia estar dotat d'una espaiosa ronda interna, «carrera gran e bona, per la qual cavayls armats, si mester fos, anar poguessen». En 1255 els prohoms havien aconseguit retenir la recaptació íntegra de la peita, 3.000 s., per a esmerçar-la en l'obra dels murs. En començar l'any 1276, amb el clima

⁹³ Aparisi 2013, pp. 592-599; Miret i Olaso 2014, pp. 800-807. Sobre la prohibició de fer port, vegeu la nota 95.

⁹⁴ Document publicat (amb data errònia de 1253) per Aparisi 2013, pp. 604-605: «ville de Candia, quam nos ad cultum Dei et defensionem Christianitatis hedificari fecimus et plantari...» (21-III-1254).

⁹⁵ ACA: Cancelleria, reg. 20, f. 327r: celebració de mercat tots els dissabtes, amb disposicions relatives a la protecció d'aquells que hi vagen amb mercaderies excepte els raptors, lladres, homicides, proscrius i deutors o els seus fiadors (2-III-1276). Hi havia mercat almenys des de 1261, quan es va disposar que, a les muntanyes del sud, sols podia haver-ne a Dénia, Cocentaina i Gandia, encara que a aquesta vila se li prohibia expressament fer port, si no és que es pagassen a Dénia els drets comercials com si es tractés del seu port: Burns (ed.) 1985-2007, vol. II, pp. 293-295 (doc. 348; 27-III-1261).

d'inseguretat imperant, es considerà oportú assignar 1.000 s. de la quèstia per a l'obertura del fossat, cosa que podria donar a entendre que la muralla ja estava pràcticament acabada, o almenys en un estat avançat d'edificació, i que sols calia reforçar-la amb aquesta obra complementària⁹⁶. Tanmateix, és més probable que no ho estigués i que, justament, l'obra del fossat tingués com a objecte disposar amb rapidesa d'un perímetre complet de protecció, atès que en 1288 s'hagueren de promulgar cises per a seguir finançant la construcció de murs i torres. No deixa de ser indicatiu de la consideració de Gandia com a plaça forta del regne que aquest nou impuls de l'obra de fortificació estigués motivat pel fet que l'any anterior la vila havia esdevingut, una vegada més, centre d'agrupament militar davant l'anunci d'una nova expedició de genets marínides⁹⁷.

En qualsevol cas, l'estat de fortificació de la vila el març de 1276 era suficient com per a oferir una base d'operacions segura a Pere Ferrandis i els seus homes a cavall, des de la qual llançar incursions contra les aljames alçades de la Muntanya i, en definitiva, «tenir frontera» amb els rebels⁹⁸. És evident que en començar el mes d'abril no hi havia cap senyal d'insurrecció a la propera Beniopa, tal com mostra la protecció atorgada al lloc per la circular del dia 1. De fet,

⁹⁶ Aparisi 2013, pp. 594-596; Olaso 2011, pp. 20-27.

⁹⁷ ACA: Cancelleria, reg. 75, f. 51v: Alfons III atorga als prohoms «quod possitis ordinare et ponere in Gandia cisam... convertere in construendis et hedificandis muris et turribus in Gandia et aliis fortitudinibus fortitudinum esidem et in omnibus aliis necessariis predicti loci de Gandia» (28-I-1288); ibídem, reg. 70, f. 100v: ordre al comanador de l'Hospital perquè «accedatis apud Gandiam cum equi et armis vestris et ibi frontariam teneatis» (1-V-1287). Sobre la incursió marínida de 1287, vegeu Lourie 1990, pp. 7-11.

⁹⁸ ACA: Cancelleria, reg. 38, f. 13v: reconeixement d'un deute acumulat de 28.024 s. 3 d. a Pere Ferrandis «ratione quitacionis vestre et frontarie quam tenuistis in Candia cum militibus et familia vestra in... presentis guerra sarracenorum» (17-VIII-1276); ibídem, f. 110r: ordre perquè la quantitat anterior que es devia a Pere Ferrandis, «dum tenuit frontaria in Gandia in guerra preterita sarracenorum», se li paguen dels diners que han de satisfer els ciutadans de València a causa de la condemna en què havien incorregut (òbviamment pels avalots de la tardor de 1275) (11-XII-1276).

com ja s'ha argumentat anteriorment, el més probable és que Beniopa, com molts altres llocs, no s'alcés fins després de córrer la nova de l'èxit dels genets al combat d'Alcoi, ja en el mes de maig. D'altra banda, és creïble que ho fes aprofitant una absència de les forces de Pere Ferrandis a Gandia i, fins i tot, en coordinació amb altres aljames de l'àrea de la Safor. I finalment no s'hauria de descartar la possibilitat que no hi hagués una veritable iniciativa insurreccional, sinó que el lloc —massa gran i massa a prop de Gandia— fos assetjat preventivament per ordre del rei i, al remat, no tinguessen altre remei que defensar-se.

Quina capacitat tenia aquesta alqueria per a resistir un atac dels guerrers professionals de Pere Ferrandis? Estem parlant d'uns quaranta-cinc homes a cavall i prop de tres-cents peons, amb el suport, sens dubte, del veïnat cristià de Gandia. Una força davant la qual l'aljama de Beniopa no podia oposar cap fortificació consistent. Tanmateix, el seu emplaçament comptava amb algunes defenses naturals no del tot negligibles. L'alqueria se situava a la base meridional del petit coll de Santa Anna, que s'alçava uns vuitanta metres per sobre de les cases, mentre el barranc de Beniopa l'envoltava pels costats encarats al pla i a la pròpia vila, situada a menys d'un kilòmetre de distància en direcció est. El barranc tenia uns tres metres de profunditat i, aproximadament, uns trenta d'amplària, de manera que, adequadament complementat amb palissades o barricades a les boques de carrer, podia constituir una barrera defensiva de certa consideració, amb una moderada capacitat per a dificultar o dissuadir els embats dels assaltants, però del tot inadequada perquè els defensors pogueren sostenir un setge prolongat. És ben possible que a Beniopa s'aplegaren habitants de les alqueries veïnes, sumant un miler o més de persones, potser no gaire lluny de les dues mil suggerides per la crònica reial, com veurem. Però, en el millor dels casos, estem parlant d'uns pocs centenars d'homes en edat de combatre, algunes desenes dels quals disposarien de ballestes. Tot i la grandària de l'alqueria, no tenim constància que hi hagués una torre que pogués aprofitar-se com a pivot i darrer reducte de la defensa. És evident, doncs, que tota l'esperança dels

recollits a Beniopa es dipositava en la vinguda dels genets magribins instal·lats a les muntanyes de la Marina amb els quals haurien establert comunicació abans d'alçar-se.

Estigués o no fora quan es declarà la insurrecció, Pere Ferrandis no degué demorar-se a sotmetre Beniopa a setge, atès el perill que representava per a la vila de Gandia un focus rebel de les seues dimensions a tocar de les muralles. El *Llibre dels fets* ens ha deixat testimoni de com va acabar la revolta local, tot enllaçant l'esdeveniment amb el retorn a València dels cavallers vencedors al combat de Lliria:

E, quan foren tornats en València, pensaren de venir a nós, a Xàtiva. E, quan foren venguts, venc ardit que genets passaren per la vall d'Albaida e que venien ajudar als moros de Beniopa, que en Pero Ferrandis d'Íxar, fill nostre, tenia assetjats per manament nostre e els pres tots depuis; e eren pus de dos mília. E quan saberen los genets que els moros de Beniopa eren preses, barrejaren la pobla de Llutxent; e mantinent nós sabem açò, que Llutxent havien barrejat, volguem-los eixir a denant e eixim, ab nostra companya de cavall e de peu, de Xàtiva. E, quan fom fora la vila, pregà'ns lo maestre del Temple e en García Ortiz e el bisbe d'Oscà e molts altres que nós no deguéssim anar ne fer aquell viatge... per ço con faia gran calor... e tornam-nos-en en Xàtiva⁹⁹.

La posterioritat respecte als fets de Lliria suggereix que l'assalt a Beniopa degué tindre lloc després de mitjan mes de maig. Sabem que per aquestes dates Pere Ferrandis efectuà una cavalcada contra l'alqueria de la Font (l'actual Font d'en Carròs), al terme de Rebollet, que s'hauria alçat al mateix temps¹⁰⁰. El més probable és que la fes durant el setge o just a continuació de la caiguda de Beniopa, cosa que hauria succeït en els darrers dies del mes, després d'haver sostin-

⁹⁹ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 558.

¹⁰⁰ Document publicat per Miret 1917, p. 15: el 9 de juny de 1276, després d'enregistrar els captius, subhastar-los i transportar-los a les seues destinacions, un dels compradors vengué a València un jove musulmà capturat a la «cavalcata quam Petrus Ferrandiz, filius domini regis, fecit apud Fontem de Rebolleto».

gut el setge durant dues o tres setmanes a tot estirar. Una durada suficient, en tot cas, perquè pogués conservar-se memòria de l'episodi com a «guerra de Beniopa».

El mateix alçament, o potser la difícil situació dels assetjats a Beniopa, activà la mobilització dels genets i altres contingents locals de suport que partien des de les seues bases muntanyenques, ubicades, almenys en part, a les valls d'Alcalà i Gallinera. Segons el *Llibre dels fets*, serien entre quatre-cents i cinc-cents homes a cavall —pràcticament el doble dels que haurien participat al combat d'Alcoi— i més de tres mil a peu, unes xifres que a penes canvia Desclot: «sis-cents cavallers sarraïns e ab gran res d'hòmens a peu»¹⁰¹. Ara, cal demanar-se si pretenien simplement rescatar la població assetjada i endur-se-la a l'àrea rebel, o bé assegurar la plaça de Beniopa per a la insurrecció, cosa que no tindria gaire sentit. El que els hauria calgut, en tot cas, seria prendre Gandia, que llavors hauria estat el veritable objectiu de l'operació. No podem saber quines opcions manejaven, però certament la darrera no sembla gens versemblant: no hi havia cap experiència prèvia de captura i conservació d'una vila cristiana per part d'aquest tipus de forces de cavalleria lleugera i els seus aliats locals, ni tan sols a la vall del Guadalquivir, i això que hi podien comptar amb el suport que podia representar la immediatesa d'una entitat política com l'emirat nassarita¹⁰². Fins i tot, en el cas que hagueren pogut prendre la vila, s'haurien limitat a derruir-la i saquejar-la, com feren de seguida a la petita població de Llutxent, o, per posar un cas de comparable magnitud, com succeiria a Cocentaina en 1304¹⁰³.

La tropa dels genets degué entrar a la vall d'Albaida per la ruta normal del port de Cocentaina, i sense entrebancs: recordem que la gent d'aquesta vila, després del «desbarat» d'Alcoi, estava espaordida i a la defensiva, recollida al puig del castell. S'encaminaren a continuació cap a l'est, devers l'horta de Gandia, però no tardaren a assabentar-se que Be-

¹⁰¹ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 559, 2008b, cap. 67.

¹⁰² Vegeu, sobre aquesta qüestió, Manzano 1992, pp. 110-117.

¹⁰³ Vegeu Ferrer Mallol 2005, pp. 53-150.

niopa havia caigut i els seus defensors estaven presos. És ben possible, fins i tot, que les notícies sobre l'aproximació dels genets precipitassen l'assalt a l'alqueria per part dels homes de Pere Ferrandis. Com que allà ja no es podia tirar res endavant, i sens dubte com a acte de revenja, el contingent musulmà optà per saquejar la petita poblà cristiana de Llutxent, la qual no devia estar gaire fortificada: pensem que l'ordre reial del 3 de març, dirigida als colons perquè es recloguessen dins les viles, especificava, en el cas de Llutxent, que ho devien fer *in castro*, sens dubte a causa de la falta de muralles¹⁰⁴. Després degueren aturar-se uns dies a la mateixa poblà o pels seus voltants.

Quan rebé l'avís de l'entrada dels genets a la vall d'Albaida, el rei, que estava a Xàtiva des de final de març, es posà en marxa amb el reforç dels cavallers que havien arribat de València. Atenent, però, al seu estat de salut i a les altes temperatures, els seus fidels el convenceren que romangués a la vila. Formaven l'expedició els mateixos vencedors de Lliria: el mestre del Temple i el ric-home García Ortiz de Azagra, a banda del bisbe d'Osca Jaume Sarroca i «molts altres», entre els quals DescLOT assenyala destacadament Guillem Ramon de Montcada, germà del mestre templer. Tant Jaume Sarroca com Guillem Ramon de Montcada signen com a testimonis una provisió del 30 de maig, per la qual Jaume I atorga als prohoms de Xàtiva un miler de sous de la taula local del peatge per a reparar i custodiar els murs i torres de la vila¹⁰⁵. El document degué redactar-se immediatament abans de la partida de les forces del rei, amb la clara voluntat de deixar ben assegurades les defenses locals.

D'acord amb les indicacions sòbries i fiables de DescLOT, la tropa que abandonà Xàtiva reunia cent cinquanta cavallers i cinc-cents peons. La crònica reial no sols confirma que es tractava d'un contingent de combatents a cavall i a peu, sinó que posa èmfasi en la marxa apressada que degueren realitzar, al final de la qual homes i bèsties arribaren a

¹⁰⁴ ACA: Cancelleria, reg. 23, f. 35v (3-III-1276).

¹⁰⁵ ARV: Reial Cancelleria, reg. 611, f. 278rv: «ad opus reparandi et custodiendi muros et turres ville Xative», amb la condició que la universitat aporte mil sous més (30-V-1276).

Llutxent esgotats i assedegats. Feia força calor. Si la versió que en fa Pere Marsili és correcta, els fets tingueren lloc dimarts, de manera que el dia 2 de juny es presenta com la data més probable de l'esdeveniment¹⁰⁶. El combat s'establí, doncs, en inferioritat de condicions i, molt probablement, com suggereix el text de Desclot, mitjançant una emboscada que impedí als cristians tant fugir com brocar¹⁰⁷. El resultat fou una nova desfeta, aparentment més catastròfica que la d'Alcoi: hi moriren el noble García Ortiz, el fill de Bernat Guillem d'Entença i «altres molts a cavall e a peu». El mestre i els frares del Temple acabaren presos i conduïts al castell de Biar; segurament no foren els únics. Ferit en una cuixa, sols Guillem Ramon de Montcada, acompanyat de cinc cavallers, hauria aconseguit escapar.

Sumit en la consternació —«fom-ne molt despagat e haquem ab nós gran dolor»—, Jaume I trameté manament a l'infant Pere perquè acudís a Xàtiva ben acompanyat de rics-homes, cavallers i altres combatents. També escrigué lletres a Saragossa, Tortosa, Lleida, Tarragona, Barcelona i altres llocs requerint enviaments de gra i provisions per abastir la multitud de cavallers i gents congregades al regne de València «ratione guerre sarracenorum», mentre demanava auxili militar al bisbe de Saragossa i a totes les ciutats i viles d'Aragó¹⁰⁸. L'infant estava llavors a Barcelona, embolicat en el judici que l'enfrontava amb el comte d'Empúries, però el 9 de juny ja expedia documents a Tarragona, per la qual cosa cal suposar, com apunta Soldevila, que havia rebut el missatge i es dirigia a València¹⁰⁹. El 27 es trobava a Xàtiva,

¹⁰⁶ Vegeu les referències citades a la nota 101, així com la nota 485 dels editors de Desclot (p. 144). Cal tenir en compte que la data del 2 de juny equivaldria al 13 de juny del calendari gregorià actual si tenim en compte els onze dies de diferència respecte al calendari julià. És ben possible, doncs, que ja hi fes una calor considerable.

¹⁰⁷ El text editat diu que foren «sobrats per los sarraïns, que anc no pogren escapar ne fer negunes tornes». Tanmateix, caldria considerar la possibilitat que el verb original utilitzat per Desclot fos «sobtats», més coherent amb la situació de sorpresa o desprevenició que sembla haver-se produït.

¹⁰⁸ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 560; ACA: Cancelleria, reg. 23, ff. 54r (14-VI-1276) i 54v-55v (16-VI-1276).

¹⁰⁹ Soldevila 1950-1952, vol. III, pp. 409-410.

però de ben segur hi devia ser ja, si més no, el dia anterior, quan el rei li lliurà un seguit d'instruccions per a sufocar la insurrecció. El manament clau consistia a perdonar aquells que es rendiren, abandonaren les fortificacions, tornaren a les seues cases i se sotmeteren als seus senyors, però alhora deixava clar que, amagadament, tan aviat com volgués, havia d'emetre una ordre d'expulsió en la qual s'establiria un termini de quatre mesos per a la sortida dels sarraïns del regne¹¹⁰. Sembla fora de tot dubte que l'impacte de la derrota de Llutxent havia instal·lat en l'ànim del monarca la determinació de completar el foragitament general dels musulmans que ja havia intentat en 1248. De manera significativa, el *Llibre dels fets* al·ludeix als preceptes que el monarca dirigí al seu fill en aquests moments: hauria d'aprovisionar els castells, dirigir la guerra amb determinació i «senyaladament» evacuar «tots los moros» del territori valencià¹¹¹.

Dies després, Jaume I, desmoralitzat i malalt, abandonava Xàtiva, tot deixant a l'infant l'encàrrec de dirigir la guerra —«tenir frontera als moros»— amb l'esperança que l'aixafament de la revolta permetés la subsegüent expulsió general. Una expulsió que el nou monarca no duria a terme, malgrat que a partir del moment del seu accés al tron, el 27 de juliol, encara hagué de dedicar més d'un any a extingir la revolta.

Els captius de Beniopa i el seu destí

No hi hagué, finalment, represàlia en forma d'expulsió, però sí d'expropiacions locals, reubicacions dins el regne i, sobretot, captivitat. Com ja hem vist, era aquest el destí inexorable dels vençuts, almenys dels que no tenien la pos-

¹¹⁰ ACA: Cancelleria, reg. 22, f. 44rv: «ut ipsi sarraceni, qui se vobis reddiderint, reddant et tradant vobis potenter loco nostri, castra et fortitudines omnes quas tenent, et redeant ac stent in plano in domibus suis sicut consueverunt, et quod dicti sarraceni exeant de regno Valencie, statim cum nos voluerimus, infra quatuor menses postquam nostrum inde habuerint mandatum vel vestrum. Et nos volumus et concedimus vobis quod vos possitis dictis sarracenis facere super predictis cartam guidatici et securitatis secundum formam predictam...» (26-VI-1276).

¹¹¹ Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 564.

sibilitat de negociar rendicions a recer dels murs dels castells. L'alçament de les aljames musulmanes obria la porta a captures de gent a gran escala, indiscriminades, més enllà dels potencials combatents: xiquets i dones que, com la jove 'Āišūna de la qual parlàvem al començament del paper, podien vendre's a bon preu. Per descomptat, no era un recurs exclusiu dels cristians: els genets i els rebels també intentaren prendre la major quantitat possible de presoners, però a diferència del que succeï amb molts musulmans, no eren venuts i dispersats, sinó custodiats a l'espera de cobrar el rescat. Més enllà dels escassos combats o xocs directes, la guerra es dirimia, essencialment, com una pugna per captius, on els balanços donaven la mesura de l'èxit.

L'assalt a Beniopa, des d'aquesta perspectiva, fou un assoliment molt destacat. No ens ha d'estranyar, doncs, l'atenció que li presta Jaume I en el *Llibre dels fets* —sempre atent a aquesta mena de quantificacions—, on assenyalà que *tots* els musulmans de Beniopa foren presos, i que n'eren més de dos mil. Ja hem dit que és ben possible que a l'alqueria s'haguessen recollit altres musulmans del terme, ni que fos per a escapar de les previsible accions incontrolades dels veïns de Gandia i, paradoxalment, evitar la captivitat, tal com havia succeït als barrejos de tantes moreries durant els mesos anteriors. La xifra de la crònica reial segurament és exagerada, però potser no tant com pensa F. Aparisi, el qual considera que el nombre dels capturats a Beniopa degué correspondre's amb la població estricta de l'alqueria: unes vuit-centes persones¹¹².

Tal com establia el costum de les cavalcades, el quantió botí humà fou objecte d'encant en la vila on s'havien concertat els homes d'armes, és a dir, a la mateixa Gandia. La venda pública es desenvoluparia al llarg del mes de juny i, possiblement, part de juliol. Calia temps, sens dubte, per a adjudicar tants centenars de captius, i sembla innegable que hi acudiren compradors de diverses procedències. El modest mercader d'Altea que es despreguà de 'Āišūna vuit

¹¹² Aparisi 2013, p. 602. Sobre els musulmans capturats en els assalts a moreries urbanes del regne, vegeu Burns 1962, pp. 389-391.

anys després tenia l'albarà certificador de la quinta reial, expedit pel batle de Gandia, però no podem estar segurs de si l'adquirí ell personalment. En qualsevol cas, el perfil de comprador que acapararia la major part de les adjudicacions no seria el d'aquells que anaven a usar directament els serveis del captiu, sinó el dels traficants que revenien i dispersaven la mercaderia humana, com ara Yosef Abdarra, el jueu de València que havia comprat «un xiquet blanc menut anomenat Ibrāhīm», pres en la cavalcada de la Font de Rebollet, i que disposava també d'una xiqueta de Penàguila, obtinguda potser durant les accions de principi d'abril, els quals, ja a la capital del regne, revengué de seguida a un ciutadà de Barcelona per un preu conjunt de 240 s.¹¹³

L'encant que seguí a l'assalt de Beniopa degué mobilitzar una enorme quantitat de diners, desenes de milers de sous pels captius, a banda del que es pogué obtenir de la venda de la resta del botí: béns mobles i bestiar. No seria desgavellat parlar d'una xifra de l'ordre dels cent mil sous, si realment es vengueren totes les persones capturades¹¹⁴. Tampoc no hem d'oblidar que al monarca li corresponia una part significativa: el 20%, la quinta del rei. El 14 de juliol Jaume de Llinars es presentà a la cort reial, instal·lada llavors a Alzira, per tal de justificar els ingressos i despeses de les batlies de Gandia i Palma fins al dia anterior. Ja moribund, Jaume I no estava en condicions d'atendre res i fou el bisbe Jaume Sarroca qui s'encarregà de validar la comptabilitat. El batle feu constar la pèrdua de 1.400 s., el pagament dels quals s'havia ajornat temps enrere als musulmans de Beniopa, i que ara no s'havien pogut recaptar a causa de la guerra. En contrapartida, s'havia cobrat la quinta «dels sarraïns i de les seues coses de Beniopa», així com la de les captures d'altres cavalcades. Tot sembla indicar que la rendició de comptes, feta fora dels terminis normals de l'exercici anual, fou exigida per la necessitat de comprovar l'import i destinació

¹¹³ Vegeu la referència a la nota 100.

¹¹⁴ A tall d'orientació, en 1235 la venda dels 1.147 captius de Montcada, juntament amb un ric botí de béns mobles, hauria reportat uns cent mil besants, és a dir 350.000 s. Vegeu Soldevila, Bruguera i Ferrer Mallol (eds.) 2008a, cap. 202.

d'un ingrés tan extraordinari com aquest, però al remat va resultar que encara se li devien al batle 5.425 s. Com s'havia pogut consumir la quinta de manera tan ràpida? El text de l'aprovació dels comptes no ofereix cap xifra concreta, però es pot inferir fàcilment la seua absorció per les elevades despeses que requeria la mainada de Pere Ferrandis, a les quals el mateix document fa referència expressa¹¹⁵.

Malauradament, no comptem amb informacions que permeten conèixer la dispersió geogràfica dels captius de Beniopa. No degué ser gaire diferent de la que patiren la resta de musulmans esclavitzats durant la guerra de 1276-1277, tant de forma «legal» com furtiva, i en la qual, a falta d'estudis específics, fa la impressió que la ciutat de Barcelona (i en menor manera altres nuclis urbans de Catalunya) tingué un protagonisme destacat. No obstant això, ja hem vist com la jove 'Āiṣūna anà a Altea i, després, en 1284, a València. La capital del regne seria també, en efecte, la destinació d'una part important dels captius. El mateix any la cort de la ciutat obligà Ramon Saṅç, perpunter, a vendre un sarraí seu anomenat Aḥmad, «que fo de Beniopa», per tal de saldar un deute de 200 s. a Arnau de Celma, a més de la penalització del quart. Val a dir que el fabricant de perpunts devia fer servir una inusual força de treball esclau als seus obradors, ja que el mateix dia, també per disposició judicial, n'hagué de vendre tres més —la procedència dels quals no s'indica— a l'objecte de satisfer un altre deute per

¹¹⁵ ACA: Cancelleria, reg. 22, f. 63v: «Per nos et nostros recognoscimus et confitemur vobis, Iacobo de Linars, baiulo nostro Gandie et Palme, vos computuise modo in Algazira... de redditibus et exitibus ac iuribus nostris omnibus Candie... et de quinta quam recepistis de saracenis et rebus suis de Beniopa et de aliis omnibus quod pro nobis ratione quinta recepistis usque in diem martis predictam... et super mille et quadringentos solidos regalium reddituum Beniope quos saracenos eiusdem loci vobis debebant de tempore preterito, de quo nobiscum computaveratis quos de mandato nostro petere dimisistis et eos ab ipsis non potuistis habere ratione presentis guerre... et de porcione quam pro nobis dedistis in hac guerra, Petri Ferrandi, filio nostro, et aliis quibusdam personis...» (14-VII-1276). Recordem que entre agost i desembre de 1276 encara s'arrossegava un deute de més de 28.000 s. a Pere Ferrandis (vegeu referències a la nota 98).

import de 450 s.¹¹⁶. És possible que no pocs dels captius aconseguiren, finalment, comprar la seua redempció i, fins i tot, tornar a Beniopa. En aquests casos, el fet d'haver romàs al regne hauria representat cert avantatge, en facilitar el manteniment de contactes i l'activació de la solidaritat dels correligionaris.

Després del trauma: epíleg i conclusió

Els captius alliberats podien, doncs, tornar a Beniopa. Ja ho sabem: el reducte musulmà a les portes de Gandia no va desaparèixer després de l'assalt de 1276, malgrat la fortíssima càrrega traumàtica de l'esdeveniment. A l'octubre de 1277, just al final de la guerra, el rei Pere comunicava al batle de Beniopa que seguís pagant a Muḥammad b. Jumān els 30 s. que acostumava a rebre anualment de les rendes de l'alqueria, tal com constava en una concessió escrita de Jaume I¹¹⁷. No deixa de ser un indicatiu valuós de la tornada, quasi immediata, a una semblança de «normalitat». En primer lloc, perquè mostra un personatge que segurament hi habita i es troba en llibertat, potser a causa d'un perdó reial, potser per haver-se pogut pagar la redempció; la renda recobrada era la mateixa que percebia el fuster Muḥammad des de 1258, i per tant és probable que fos descendent seu i exercís el mateix ofici. En segon lloc, i més important, perquè mostra que Beniopa fornía, de nou, unes rendes amb les quals era possible afrontar la pensió anual.

De fet, l'aljama de Beniopa tornava a existir. S'enregistra com a tal a l'extensa llista de 115 comunitats musulmanes

¹¹⁶ Gregori, García Marsilla i Pujades (eds.) 2008, p. 679 (doc. 81): «La justícia manà e feu corre e vendre... I sarray per nom Azmet \que fo de Beniopa/, d'en Ramon Saṅç... Ítem, manà e feu corre e vendre... III sarrayns s'aquel mateix...» (28-III-1284). Quatre captius, si no en tenia més, ja n'eren molts: Ferrer Abárzuza 2015, pp. 255-259, mostra que la gran majoria de posseïdors d'esclaus a l'illa en tenia un de sol, alguns dos o tres. Els que en tenien més eren, realment, molt excepcionals, com succeïa a Mallorca.

¹¹⁷ ACA: Cancelleria, reg. 40, f. 26r (7-X-1277), pub. Soldevila 1950-1952, p. 106 (doc. 99).

elaborada en 1278, als efectes del cobrament de les taxes reclamades com a preu de les cartes expedides per l'escrivania reial. S'entén —no es diu expressament— que es tractava de les cartes de perdó i assegurament concedides al final de la guerra, de les quals se n'han conservat unes quantes¹¹⁸. Cal fer notar que cada una de les aljames paga una suma diferent, seguint criteris que no es fan explícits, però que raonablement podrien estar en consonància amb la quantitat de població present i el grau de ruïna en què es poguessen trobar. Així, les quantitats exigides van dels 50 s. de Ponera (alqueria de Morvedre) als 2.000 s. de Montesa (on també podria pesar una voluntat punitiva per haver estat el darrer centre de la insurrecció). Dins d'aquesta escala, Beniopa apareix en una discreta posició, obligada a abonar 200 s., que contrasten amb els 1.000 de Pego, una aljama que abans de la guerra pagava rendes inferiors¹¹⁹. Les xifres suggereixen un nivell feble de recuperació.

Tanmateix, l'any següent el rei Pere reprèn la pràctica de les assignacions a compte dels ingressos de l'aljama per a efectuar retribucions importants. Es tracta, en concret, d'una assignació anual de 4.000 s. jaquesos, equivalents a uns 6.000 o 7.000 s. de reials, a l'exiliada Constança Anna de Hohenstaufen, els quals foren carregats a les rendes de les batlies de Gandia, Beniopa i Alfàndec¹²⁰. En realitat, els 4.000 s. jaq. eren part d'una dotació major, de 12.000 s. jaq. (la diferència es cobria amb rendes d'Oscà) atorgada per a

¹¹⁸ Per exemple, Guinot (ed.) 1991, pp. 356-357 (doc. 169: Altura, Viver), 357 (doc. 170, Benaguasil), 358 (doc. 172, Fesc), 359 (doc. 173, Xulella), 361-362 (doc. 176, Torres Torres), 363-364 (doc. 178, Castro, l'Alfondegulla), 367-368 (doc. 180, Alfàndec), etc.

¹¹⁹ ACA: Cancelleria, reg. 22, ff. 107v-108r (25-IX-1278), pub. Burns 1983, vol. II, pp. 259-287. Sobre aquest important document, cal tenir en compte els comentaris, la llista i la cartografia que aporta Guichard 1990-1991, vol. II, pp. 451-452, 469-471, docs. 76-77.

¹²⁰ ACA: Cancelleria, reg. 46, f. 12v: recordatori als batles perquè efectuen els pagaments a l'exemperadriu dels grecs (3-VII-1279). Es fa notar que els diners jaquesos s'han de lliurar en rals de València d'acord amb les paritats vigents a les taules dels canvistes de València en el moment de pagar-se cada un dels tres terminis anuals. Sembla que el canvi 1 s. jaq./1 ½ s. era el més freqüent, però un document de 1286 assenyala que se li acostumaven a pagar a raó de 1 s. jaq./1 ¾ s. Vegeu la nota següent.

cobrir les despeses i provisions de l'exemperadriu bizantina, i que ben aviat fou permutada per ingressos equivalents de la Taula del Pes de València. No obstant això, en 1286 aquest recurs es mostrà insuficient i Alfons III reassignà la quasi totalitat de la dotació íntegra, aproximadament uns 19.000 s. al canvi, sobre Alfàndec i Beniopa¹²¹. La quantitat era tan gran que, al remat, el monarca cedí a Constança la gestió de les batlies (amb la custòdia del castell d'Alfàndec), com també la recaptació de les alfardes. Igual que la peita dels cristians, aquest impost era collit normalment pels porters reials de manera directa, al marge de les batlies locals, però ara se'ls ordenà expressament que no tocaren res de les alfardes dels dos llocs¹²².

L'import de les alfardes era certament elevat. En el cas de Beniopa, foren 2.000 s. en 1286: menys que la de la gran aljama de Xàtiva (8.000 s.) o les de les importants àrees musulmanes d'Alfàndec, Gallinera-Alcalà i Montesa (entre 3.000 i 4.500), però més que la de les valls de Laguar (1.500 s.) i Guadalest (1.200 s.). En 1287 la quantitat pujà a 3.000 s., molt per sota de la suma, estranyament alta, demanada a Alfàndec (8.000 s.), però ja al nivell de Gallinera-Alcalà i per damunt de la resta de les aljames llistades (això sí, sovint a causa de rebaixes substancials de la suma inicialment assenyalada). En tot cas, es tractava de quantitats molt superiors a les que Beniopa havia pagat abans de la guerra: de l'ordre del doble (apèndix, quadre 3). I encara caldria afegir-hi el pes d'una exacció secundària, mes no negligible, com ho era la cena, que representava una càrrega addicional entre 350 i 600 s. cada any. El maig de 1287 el rei va concedir una gràcia especial a Beniopa i a un conjunt d'aljames de

¹²¹ *Ibidem*, f. 37r (9-IV-1280); *ibidem*, reg. 64, f. 127v (20-IX-1286). Pels 12.000 s. jaq. la Taula solia pagar 21.000 s. de rals (aplicant el canvi 1 s. jaq./1 ¾ s.), dels quals uns 19.000 quedarien ara a càrrec de les aljames.

¹²² *Ibidem*, reg. 64, f. 127v: al costat de les respectives entrades, l'escriu a nota «Mandavit de istis respondere dominus res cum carta imperatrici Grechorum» (21-XI-1287); *ibidem*, reg. 79, f. 73v: la instrucció al tresorer reial Arnau Sabastida assenyalava que «super alfardis dictorum locorum de Alfandech et de Beniopa... non tangatis nec tangi per portarium aliquem permitatis, set per dictam dominam imperatricem permitatis recipi alfardas predictas» (14-XII-1288).

les muntanyes de la Marina, per la qual les eximia de pagar les cenes els dos anys següents, però el ben cert és que s'hi recaptaren, tant en 1287 com en 1288¹²³.

Malgrat que no disposem de dades relatives al conjunt de la renda senyorial, és evident que l'aljama de Beniopa s'havia reconstituït i, deu anys després del trauma de l'assalt i captivitat massiva de la seua gent, la producció agrària devia haver assolit un nivell equivalent, si més no, al d'abans de la guerra. Amb la informació a l'abast, parlar de les «causes» locals de l'alçament no deixa de ser un exercici de dubtosa credibilitat. Sembla innegable, de tota manera, que amb independència de la confiança que degué inculcar la prevista ajuda dels eficaços genets marínides, la insurrecció de Beniopa hauria estat possible pel fet de comptar amb les forces que podien derivar-se de la sòlida organització comunitària de l'aljama, el lideratge de dirigents respectats i una massa crítica propera al miler de persones. A aquestes condicions favorables caldria afegir els factors desencadenants. De ben segur, hi devia haver un vell rerefons de malestar i greuges, almenys des de les expropiacions de 1248-1249, que potser hauria empitjorat per efecte de la pressió senyorial en augment després de la fi de la guerra d'al-Azraq, particularment amb la gestió «extractiva» de l'infant Pere i la substitució de l'aljama per un arrendador privat en 1273. També és possible, com ja s'ha dit, que no hi hagués existit cap propòsit insurreccional abans de veure's assetjats i amenaçats: el *Llibre dels fets* no esmenta l'acte d'alçament i apunta que fou el rei qui manà a Pere Ferrandis posar-hi setge. A la fi, la por, activada per qualsevol aproximació sospitosa dels cristians, pogué haver precipitat els esdeveniments, com també l'entusiasme per la victòria dels genets a Alcoi. Però seria arriscat portar més lluny aquestes consideracions sense una base documental i quantitativa més àmplia. El ben cert és que la nova aljama recomposta després de la revolta

¹²³ Ibídem, reg. 51, f. 17r: Beniopa apareix en dues llistes diferenciades, en la primera amb 500 s. i en la segona, on figuren les localitats a les quals s'escrigué en àrab («infrascriptis fuit scriptum in arabico»), amb 600 s. (1-XI-1283); Ibídem, reg. 68, f. 21r: 500 s. (1286, novembre?); ibídem, f. 94v: 350 s. (7-III-1288). L'exempció de cenes a ACA: Cancelleria, reg. 75, f. 2v (2-V-1287).

es mostrà completament desarmada davant unes exigències de renda senyorial aparentment superiors a les d'abans.

Per bé que l'aljama pogués haver tingut la resolució d'alçar-se en rebel·lia al davant mateix de les muralles d'una vila cristiana ben poblada, ben defensada, dotada en aquells moments d'una força militar considerable, i malgrat haver sostingut la resistència durant uns dies, tal vegada un parell de setmanes, és clar que no hi hagué pròpiament una «guerra de Beniopa». Sols es tractà d'una breu acció de la veritable guerra —estesa per quasi tot el territori valencià— que els contemporanis cristians anomenaren «dels sarraïns». És veritat, però, que en el context del seu ús per part del mercader d'Altea, l'expressió resultava del tot oportuna i convenient, ja que servia per a remarcar la legalitat de la condició servil de la «moratella» 'Āiṣūna, que anava a vendre¹²⁴. En aquest sentit, certament, el de Beniopa no fou un episodi menor de la guerra, atesa l'elevada quantitat de persones capturades i el paper central que jugà la qüestió dels captius en el seu desenvolupament.

Si la totalitat o la gran majoria dels habitants de Beniopa acabaren venuts aquell juny de 1276, ¿com fou possible la reconstrucció de l'aljama en tan poc de temps? Hi havia llavors dues fonts possibles de subministrament de pobladors musulmans. Una d'elles eren els captius locals que pogueren tornar a la seua alqueria, després de pagar una redempció o d'alliberar-se mitjançant contractes de «talla», en virtut dels quals el captiu es comprometia a treballar a jornal fins a reunir una suma força superior a la que havien pagat per ell, de manera que el comprador obtenia un benefici significatiu dins dels termes estrictes que solien establir-se, de vegades uns tres anys o menys. Cal tenir en compte que aquesta solució, àmpliament assajada a Mallorca després de la conquesta, sembla haver estat una pràctica habitual en temps de sobreoferta de captius, tal com succeí al regne de València després de la guerra de 1276-1277, on es documenten diversos exemples

¹²⁴ He tractat en altres llocs la qüestió de l'origen i l'eficàcia del principi de la «bona guerra» per a la validació legal del botí humà: Torrò 2008b, pp. 435-483, i 2019, pp. 80-82.

de captius tallats¹²⁵. Desafortunadament, tot i la versemblança d'aquesta possibilitat, no comptem amb indicis que ens permeten fer cap valoració de la incidència que pogué tindre l'hipotètic retorn a Beniopa de captius alliberats.

La segona font derivava de les reubicacions de població musulmana. Tenim constància de l'amplitud amb la qual es practicaren aquests reassentaments després de la guerra i que afectaren, especialment, aljames rebels que no pogueren negociar una rendició en condicions i es veieren expropiades, forçades a migrar, sia en bloc, sia individualment o en grups fragmentaris. Un cas exemplar i ben conegut és el de Pego, on el rei Pere decidí implantar una vila cristiana i els natius s'hagueren de posar a disposició seua per anar a poblar on ell volgués. Indubtablement, una part dels desplaçats de Pego, o d'altres llocs propers ara oberts a la colonització (Penàguila, Planes, Biar, etc.), podien haver acabat a Beniopa¹²⁶. Aquesta possibilitat s'albira clarament en una ordre reial molt il·luminadora, dirigida a l'abril de 1279 al cavaller Ramon de Santlleir perquè procedís a dividir heretats, al terme de Beniopa, entre sarraïns locals i els que hi anaren a poblar¹²⁷. Hi havia ja, doncs, sols tres anys després de l'assalt, alguna gent a l'alqueria que no havia estat reduïda a captivitat, o s'havia pogut redimir en poc de temps, però que ja no disposava de drets sobre les terres i els n'havien de tornar a assignar. D'altra banda, estava la previsió explícita de rebre nous habitants musulmans, prests per anar-hi des d'altres llocs: pensem que la colonització cristiana de Pego s'inicià el mateix any, per exemple. Convé observar, així mateix, que la reubicació i l'autorescat per talles no eren excloents, sinó que solien combinar-se, i que no pocs dels nous pobladors podien ser excaptius de procedències diverses, alienes al lloc de destinació¹²⁸. Un índex de la redistribució de terres resultant d'aquests moviments de població el tenim a

¹²⁵ Vegeu Torró 2008a, pp. 450-453. L'experiència de Mallorca i una acurada caracterització d'aquesta pràctica, a Soto 1994, pp. 193-203.

¹²⁶ Torró 2019b, pp. 92-97.

¹²⁷ ACA: Cancelleria, reg. 46, f. 6v: «Raimundo de Santo Licerio, militi... quod dividat hereditates termini Benioppe sarracenis loci eiusdem et qui ibi venerint ad populandum, ut sibi visum fuerit» (21-IV-1279).

l'assegurament atorgat per Alfons III, en 1287, a Beniopa i diverses aljames de la Marina, pel qual es comprometia a no disminuir ni llevar-los heretats, o donar-les a altri, sempre que les treballaren bé i pagaren els tributs acostumats¹²⁹.

Perquè, en definitiva, es tractava d'això. En el moment d'accedir al tron, el rei Pere era bon coneixedor del valor de les aljames i, gràcies a Beniopa i altres llocs dels seus dominis personals, havia adquirit experiència directa de les possibilitats d'un maneig disciplinat, d'una administració que tragués partit del marge d'arbitrarietat senyorial permès per la diferència d'estatus de la població musulmana. Així, Pere no va fer cas de les instruccions de son pare respecte a un foragitament general. Ni tan sols quan les deixà escrites al codicil que feu redactar a les portes de la mort, on advertia el seu fill que l'expulsió dels sarraïns havia estat promesa al papa i que havia de completar-se, per molts diners o rendes que forniren. Des del punt de vista del nou monarca, la continuïtat de les poblacions musulmanes no sols era desitjable pels ingressos i serveis que podien aportar en un escenari polític d'imminents i enormes despeses per a la corona, sinó que també era possible, gràcies a dos formidables ressorts de domesticació dels natus: la captivitat i les reubicacions. Totes aquestes formes de gestió foren posades a prova, amb indubtable èxit, a l'alqueria de Beniopa¹³⁰.

¹²⁸ La primeracarta de població de Pego (11-IX-1279), a Guinot (ed.) 1991, pp. 386-388 (doc. 192). Sobre els lliberts restablerts, vegeu la nota 126.

¹²⁹ ACA: Cancelleria, reg. 75, f. 2v: «Nos Alfonsus, etc., concedimus de gratia speciali vobis. aliamis sarracenorum... de Beniopa, quod ha[beatis], teneatis et laboretis universas possessiones et hereditates quas hodie habetis et tenetis per nos in locis pre[dictis], promittentes quod de ip[s]is possessionibus seu hereditatibus vestris vobis non diminuemus, nec auferemus n[ec] alii dabimus, vobis tamen ipsas bene laborantibus, et tributa seu alia iura consueta solventibus pro eisdem» (2-V-1287). Les aljames són les mateixes de l'exempció de cenes atorgada el mateix dia: vegeu la nota 123.

¹³⁰ Udina (ed.) 2001, pp. 153-158 (doc. 22): «Item, rogamus dictum infantem Petrum quod pro eo quia nos promissimus summo Pontifici et missimus inde sibi cartam nostram bullatam quod eieceremus sarracenos de terra nostra et hoc idem iam promissimus ante altare nostre domine Sancte Marie Valencie... ita quod nullus ipsorum sarracenorum remaneat ibi nec suus nec alterius pro peccunia vel censu aut pro redditu inde habendis vel alio modo, et quod hoc non mutet aliqua ratione...» (20-VII-1276).

Apèndix

Quadre 1

Assignacions pecuniàries realitzades per l'infant Pere d'Aragó a càrrec de la batlia de Beniopa (1266-1273)

Data	Beneficiari	Assignacions íntegres	Assignacions anuals	Batlies
1266.09.22	Jasbert de Castellnou		5.000 s.	Beniopa i Gandia
	Guillem de Castellnou		3.000 s.	
	Sancho Ruiz de Corella		1.000 s. ¹	
	Uson (batle)		700 s.	
1269.04.19	Ramon de Riusec, ciutadà de València	2.000 s.		Beniopa
1269.04.20	Jaume de Llinars, batle	5.500 s.		Beniopa
1270.10.29	Aaron b. Yahya (Abinàfia)	1.500 s. jaq. [= 2.250 s.]		Beniopa i Pego
1271	Bernat de Peratallada, sobrecoç	3.094 s. 3 ½ d. bar.		Beniopa i Pego
1271.03.19	Pere de Bleda, habitant de Gandia	400 s.		Beniopa
1271.03.19	Ramon de Riusec, ciutadà de València	2.000 s.		[Beniopa i Pego]
1271.03.22	Pere Mercer, justícia de Borriana	300 s.		Beniopa i Pego
1271.05.15	Joan Pérez Zapata, procurador al regne	8.450 s. bar. ²		Beniopa i Pego
1271.06.04	Muller de Berenguer de Sants	7.747 s. bar.		Beniopa i Pego
1271.06.04	Aljama de jueus de Barcelona	200 morabatins [= 1.600 s. aprox.] 10.000 s. bar.		Beniopa i Pego
1271.12.21	Bartomeu de Vilafranca, escrivà	1.000 s. bar. Cancel·lat ///		Beniopa i Pego
1272.02.06	Astruc Jacob Shashon (Xixó)	7.300 s. Cancel·lat ///		Borriana, Gandia i Beniopa
1272.03.02	Arnau de Torrelles, cavaller		2.000 s. ³	Beniopa i Pego
1272.03.19	Joan Pérez Zapata, batle de Montblanc	3.000 s.		Beniopa i Pego

1272.07.01	Sancho Ruiz de Corella	2.000 s.		Beniopa
1272.08.15	Bernat de Fígols	3.340 s.		Beniopa i Pego
1273.02.15	Jaume de Llinars, batle	7.672 s. 3 ½ d.		Beniopa, Pego, Càrcer i Sumacàrcer
1273.03.04	Sancho Ruiz de Corella	4.883 s. 4 ½ d. ⁴		Beniopa i Pego
1273.03.05	Astruc Jacob Shashon Xixó	24.389 s. 2 d.	6.000 s. ⁵	Beniopa
		88.626 s. 1 ½ d.		

Fonts: Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 243-244 (doc. 699; 1266); vol. IV, p. 347 (doc. 1297; 6-II-1272), pp. 370-371 (doc. 1319; 19-III-1272), p. 531 (doc. 1455; 15-II-1273); ACA, Cancelleria, reg. 35, f. 62r (4-IV-1269), f. 62v (20-IV-1269), f. 22v (1270), f. 23r (1271), f. 63r (19-III-1271), f. 22v (22-III, 15-V-1271), f. 63v (4-VI-1271), f. 64r (4-VI, 21-XII-1271); f. 23v (2-III-1272; 1-VII-1272), f. 24r (15-VIII-1272), f. 64v (4-III-1273), ff. 29v-30r (5-III-1273).

¹ Renovat el 25 d'abril de 1271.

² A l'original s'anoten 5.480 s. bar., però ha de tractar-se d'un error, ja que un document posterior (2-VI-1271) deixa ben clar que l'import de l'assignació és de 8.450 s. bar.: Burns (ed.) 1985-2007, vol. IV, pp. 231-232 (doc. 1191).

³ Fins a la satisfacció d'un deute d'import desconegut.

⁴ Res a veure amb el deute anterior de l'1-VII-1272.

⁵ Fins a la satisfacció d'un import aproximat de 24.389 s. 2 d. És quasi la meitat d'un total al voltant de 49.998 s. 4 d. que s'ha de reintegrar mitjançant el pagament anual de 12.300 s. assignats sobre diverses rendes, de les quals els 6.000 s. de Beniopa representen el 48,78%. L'import del deute inclou una quantitat de sous jaquesos reduïts a sous de reials (1 s. jaq./1 ½ s.) i 50 cafissos de forment que han estat valorats aproximativament en un miler de sous (20 s./caf.).

Fonts: Burns (ed.) 1985-2007, vol. III, pp. 243-244 (doc. 699; 1266); vol. IV, p. 347 (doc. 1297; 6-II-1272), pp. 370-371 (doc. 1319; 19-III-1272), p. 531 (doc. 1455; 15-II-1273); ACA, Cancelleria, reg. 35, f. 62r (4-IV-1269), f. 62v (20-IV-1269), f. 22v (1270), f. 23r (1271), f. 63r (19-III-1271), f. 22v (22-III, 15-V-1271), f. 63v (4-VI-1271), f. 64r (4-VI, 21-XII-1271); f. 23v (2-III-1272; 1-VII-1272), f. 24r (15-VIII-1272), f. 64v (4-III-1273), ff. 29v-30r (5-III-1273).

Quadre 2
Memorial de deutes de l'infant Pere d'Aragó aprovats
per Jaume I, assignats sobre Beniopa (24-II-1274)

Beneficiari	Import pagat	Pendent de pagament	Batlia
Pere Noguier	2.800 s. bar.	4.104 s. bar.	Pego i Beniopa
Vives	4.000 s. bar.		Beniopa
Muller de Berenguer de Sants		7.747 s. 6 d.	Pego i Beniopa
Bernat de Peralada		3.094 s.	Pego i Beniopa
Aljama jueva de Barcelona		10.000 s. 200 morabatins	Pego i Beniopa
Guillem de Torrelles		6.135 s. 6 d. bar. (2.000 s. anuals)	Pego i Beniopa
		32.681 s.	

Font: Soldevila 1950-1952, vol. III, pp. 463-465 (doc. 41).

Quadre 3
Import de l'alfarda satisfeta per les aljames de l'infant
Pere d'Aragó (1268-1272). En besants (1 besant = 3 s. 4 d.)

	1268	1269 ¹	1270	1271	1272
Alfàndec	-	1.300 (1.600)	1.600	1.500	1.500
Alzira ²	-	300 (500)	500	1.000	1.000
Beniopa	1.100	1.000 (1.500)	1.200	1.200	1.200
Pego	-	600 (1.500)	900	1.000	-
Sumacàrcer	-	130 (500)	300	300	300

Font: Torró 2006, p. 204.

¹ Entre parèntesis, la petició inicial.

² Moreria i alqueries.

Bibliografia

- Aparisi, F. (2013): «Fundar una vila, colonitzar un territori. Gandia, 1239-1323», a Ferrer i Mallol, Maria Teresa (ed.): *Jaume I. Commemoració del VII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, vol. II, pp. 589-605.
- (2015): *Beniopa. Història d'un poble*, Ajuntament de Gandia, Gandia.
- Ballesteros, A. (1984): *Alfonso X el Sabio*, El Albir, Barcelona.
- Baydal, V. (2009): «Los primeros hechos del levantamiento mudéjar de 1276 en el reino de Valencia», a *XI Simposio Internacional de Mudejarismo*, Instituto de Estudios Turolenses, Terol, pp. 727-738.
- Burns, R. I. (1962): «Social Riots on the Christian-Moslem Frontier (Thirteenth-Century Valencia)», *American Historical Review*, 66, pp. 378-400.
- (1975): *Medieval Colonialism. Postcrusade Exploitation of Islamic Valencia*, Princeton University Press, Princeton.
- (1983): «Rehearsal for the Sicilian War: Pere el Gran and the Mudejar Countercrusade in the Kingdom of Valencia, 1276-1278», a *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, Società napoletana di storia patria, Nàpols, vol. II, pp. 259-287.
- (1990): *L'Islam sota els croats. Supervivència colonial en el segle XIII al regne de València*, Eliseu Climent, València.
- (ed.) (1985-2007): *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. The Registered Charters of its Conqueror Jaume I, 1257-1276*, 4 vols., Princeton University Press, Princeton.
- i Chevedden, P. E. (1999): *Negotiating Cultures. Bilingual Surrender Treaties in Muslim-Crusader Spain*, Brill, Leiden.
- Cabanes, María Desamparados i Ferrer, R. (eds.) (1979): *Llibre del Repartiment del Regne de València, II. Registro 6 del ACA*, Anubar, Saragossa.
- Chabás, R. (1898): *Distribución de las aguas en 1244 y donaciones del termino de Gandia por D. Jaime I*, Imp. Francisco Vives, València.

- Cortés, J. (ed.) (2001): *Liber privilegiorum civitatis et regni Valentiae, I. Jaume I (1236-1276)*, PUV, València.
- Du Cange, D. (1883-87): *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, L. Favre, Niort.
- Fancy, H. (2016): *The Mercenary Mediterranean. Sovereignty, Religion and Violence in the Medieval Crown of Aragon*, University of Chicago Press, Chicago.
- Ferrer Abárzuza, A. (2015): *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'esclavitud medieval (segles XIII-XVI)*, PUV, València.
- Ferrer i Mallol, Maria Teresa (1988): *Les aljames sarraïnes de la governació d'Oriola en el segle XIV*, CSIC, Barcelona.
- (2005): «La incursió de l'exèrcit de Granada de 1304 pel regne de València i l'atac a Cocentaina», *Alberri. Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans*, 15, pp. 53-150.
- Garcia-Oliver, F. (2017): «Usos i abusos de la toponímia. Toponímia major de la Safor», a *Actes de la X Jornada d'Onomàstica*, Gandia, 2016, Acadèmia Valenciana de la Llengua, Gandia, pp. 57-84.
- Gazulla, F. D. (1927): «Las compañías de Zenetes en el reino de Aragón», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 90, pp. 174-196.
- Gregori, Rosa Maria, García Marsilla, J. V. i Pujades, R. J. (eds.) (2008): *Llibre de la Cort del Justícia de València (1283-1287)*, PUV, València.
- Guichard, P. (1990-1991): *Les musulmans de Valence et la Reconquête (XIe-XIIIe siècles)*, Institut Français de Damas, Damas.
- Guinot, E. (ed.) (1991): *Cartes de poblament medieval valencianes*, Generalitat, València.
- (2017): «La nobleza aragonesa en los orígenes del reino de Valencia durante el siglo XIII», a E. Sarasa (ed.): *Bajar al reino. Relaciones sociales, económicas y comerciales entre Aragón y Valencia: siglos XIII-XV*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, pp. 167-222.
- Lévi-Provençal, E. (1999): *Histoire de l'Espagne musulmane, III: Le siècle du califat de Cordoue*, Maisonneuve et Larose, París.

- Lourie, Elena (1990): «Anatomy of Ambivalence. Muslims under the Crown of Aragon in the Late Thirteenth Century», a Lourie, Elena: *Crusade and Colonialism. Muslims, Christians and Jews in Medieval Aragon*, Variorum, Aldershot, pp. 1-77 (vii).
- Manzano, M. A. (1992): *La intervención de los benimerines en la península ibérica*, CSIC, Madrid.
- Miret, C. i Olasso, V. (2014): «Vila, Raval i Vilanova. Evolució urbana de Gandia fins al segle XVI», *Afers*, XXIX:79, pp. 795-820.
- Miret, J. (1917): «La esclavitud en Catalunya en los últimos tiempos de la Edad Media», *Revue Hispanique*, XLI, pp. 1-109.
- (1918): *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- Neuvonen, E. K. (1941): *Los arabismos del español en el siglo XIII*, Societas Orientalis Fennica, Hèlsinki.
- Olasso, V. (2011): «Per guardar la vila». *Muralla i defensa a la costa valenciana (Gandia, segles XIII-XVI)*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.
- Shatzmiller, Maya (2000): *The Berbers and the Islamic State. The Marīnid Experience in Pre-Protectorate Morocco*, Markus Wiener, Princeton.
- Shinar, P. (2004): «Inzāl», a P. J. Bearman et al. (eds.): *The Encyclopaedia of Islam*, Brill, Leiden, vol. XII, p. 423.
- Soldevila, F. (1950-1952): *Pere el Gran. Primera part: l'infant*, 3 vols., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- (1962): *Pere el Gran. Segona part: el regnat fins a l'any 1282*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- , Bruguera, J. i Ferrer i Mallol, Maria Teresa (eds.) (2008a): *Llibre dels feits del rei En Jaume*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- (2008b): *Crònica de Bernat Desclot. Llibre del rei En Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- Soler del Campo, A. (1993): *La evolución del armamento medieval en el reino castellano-leonés y al-Andalus (siglos XII-XIV)*, Servicio de Publicaciones del EME, Madrid.
- Soto, R. (1994): «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana

- de 1230», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXX/1, pp. 167-206.
- Torró, J. (1992): *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, Diputació de València, València.
- (2006): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera Valenciana (1238-1276)*, PUV, València (2a edició).
- (2007): «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)», a E. Guinot i J. Torró (eds.): *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, PUV, València, pp. 201-276.
- (2008a): «De bona guerra. El ambiguo estatuto del cautivo musulmán en los países de la Corona de Aragón (siglos XII-XIII)», a Fierro, Maribel i García Fitz, F. (eds.): *El cuerpo derrotado. Cómo trataban musulmanes y cristianos a los enemigos vencidos (península ibérica, ss. VIII-XIII)*, CSIC, Madrid, pp. 435-483.
- (2008b): «Del almagam a las particiones de frutos. Las cargas agrarias en las aljamas musulmanas del reino de Valencia», a R. Vallejo (ed.): *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, PUV, València, pp. 185-222.
- (ed.) (2009): *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269, 1275-1278, 1288-1290, 1294-1295)*, PUV, València.
- (2019a): «Al-Tābisī and His Descendants: The Failed Integration of a Military Andalusī Family into the Christian Society of the Kingdom of Valencia (1238-1283)», a M. T. Abate (ed.): *Convivencia and Medieval Spain. Essays in Honor of Thomas F. Glick*, Palgrave Macmillan, Cham, pp. 193-227.
- (2019b): «Expellere Sarracenos. Expulsions, reassentaments i emigració dels musulmans del regne de València després de la conquesta cristiana (1233-1348)», a Sabaté, F. (ed.): *Poblacions rebutjades, poblacions desplaçades (Europa medieval)*, Pagès, Lleida, pp. 71-103.
- (2019c): «Las sociedades de cabalgada y el apresamiento de cautivos (c. 1230-c. 1330)», a López Ojeda, Esther (ed.): *La violencia en la sociedad medieval. XXIX Semana de Estudios Medievales*, Instituto de Estudios Riojanos, Logronyo, pp. 45-83.

Udina, A. (ed.) (2001): *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Fundació Noguera, Barcelona.

Tal com resa el títol, *Una comunitat humana al llarg de la història: la Safor*, té la voluntat compartida de projectar llum sobre l'espai local i comarcal. Aquest llibre és, també, un homenatge a Vicent Olasso (1961-2019), la tasca del qual com a historiador i arxiver ha estat valuosa. El resultat ens confirma les potencialitats de la mirada plural i compartida sobre un mateix espai. A la veu de l'historiador de la societat medieval i moderna s'afegeix la de l'historiador de l'art, l'arqueòleg i el professional dels arxius. Com a projecte col·lectiu no té precedents a la Safor, i pocs al País Valencià i als Països Catalans si no és sota l'estímul d'un congrés o una reunió científica. Els casos locals explanats ací singularitzen la comunitat humana de la Safor al llarg de la seua història. I alhora il·lustren pautes generals sobre el paisatge, el consum, l'arquitectura civil, els emprenedors econòmics, la medicina, el conflicte ètnic o religiós, els primers passos de la colonització, l'arquitectura civil, la pintura renaixentista, dones dins i fora de la clausura, el document oral i el document escrit i la comarcalització dels arxius.

editorialafers

www.editorialafers.cat

ISBN: 978-84-16260-92-8

recerca i pensament / 98